

ТРАВМОВАНИЙ СВІТ: СУЧАСНІ КОНФЛІКТИ ТА УПРАВЛІННЯ НИМИ

МОНОГРАФІЯ

Концепції конфліктогенності суспільства:
пошук розуміння сутності та законів,
хаосу і випадковостей в конфлікті

Геополітична сфера як «поле битви»
конкуруючих інтересів світових
і регіональних акторів

Соціально-економічні конфлікти
в сучасному українському суспільстві

Конфлікт знання та цифрової
інформації в освітній парадигмі
постмодерного суспільства

Конфлікт інтерпретації
минулого України в історії,
релігії, культурі суспільних порядків

Стратегії технології, шанси
та ілюзії в управлінні
модерними конфліктами

Російсько-українська війна –
феномен воєнного конфлікту
інформаційної епохи

АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ

ТРАВМОВАНИЙ СВІТ: СУЧАСНІ КОНФЛІКТИ ТА УПРАВЛІННЯ НИМИ

Монографія

Харків
«Право»
2026

Авторський колектив:

Алексєєнко Л. М., докторка економічних наук, професорка; *Весоловська М. К.*, докторка філософії з публічного управління, доцентка; *Герасіна Л. М.*, докторка соціологічних наук, професорка; *Дворянов В. П.*; *Льницька У. В.*, кандидатка політичних наук, доцентка; *Кононенко М. О.*; *Кравець А. Ю.*, докторка політичних наук, професорка; *Кротюк В. А.*, кандидат філософських наук, доцент; *Павлюх М. В.*, кандидатка наук із соціальних комунікацій; *Панфілов О. Ю.*, доктор філософських наук, професор; *Перевалова Л. В.*, кандидатка філософських наук, доцентка; *Попова Н. В.*, кандидатка філософських наук, доцентка; *Требін М. П.*, доктор філософських наук, професор; *Тулай О. І.*, докторка економічних наук, професорка; *Шевченко Л. С.*, докторка економічних наук, професорка; *Широков К. В.*

Рецензенти:

М. А. Козловець – доктор філософських наук, професор, заслужений працівник освіти України (Житомирський державний університет імені Івана Франка);

В. Л. Погрібна – докторка соціологічних наук, професорка (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого);

В. Ф. Смолянук – доктор політичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (Військова академія імені Євгенія Березняка)

*Рекомендовано до видання вченою радою
ГО «Аналітичний центр сучасної гуманітаристики»
(протокол № 3 від 7 травня 2026 р.).*

Травмований світ: сучасні конфлікти та управління ними : моно-
Т68 графія / [Л. М. Алексєєнко, Л. М. Герасіна, А. Ю. Кравець та ін.] ; Аналіт.
центр сучас. гуманітаристики. – Харків : Право, 2026. – 320 с. – DOI:
<https://doi.org/10.31359/9786178848514>.

ISBN 978-617-8848-51-4

Колективну монографію присвячено дослідженню сутності, закономірностей та типології конфліктів у сучасному суспільстві. Розглянуто конфлікти в різних сферах суспільного буття: економіці, політиці, праві тощо. Досліджено стратегії та тактики управління соціальними конфліктами в соціумі, обґрунтовано когнітивно-емоційні компетентності керівників у цифровому середовищі менеджменту модерних конфліктів.

Видання розраховане на науковців, політиків, державних службовців, викладачів та студентів закладів вищої освіти, а також усіх, хто цікавиться проблемами конфліктології.

УДК 122+14+16+316+32+33+34+35

© Алексєєнко Л. М., Герасіна Л. М.,
Кравець А. Ю. та ін., 2026

© ГО «Аналітичний центр сучасної
гуманітаристики», 2026

ISBN 978-617-8848-51-4

Зміст

Розділ 1

Концепції конфліктогенності суспільства: пошук розуміння сутності та законів, хаосу і випадковостей в конфлікті

1.1. Анатомія розлому: конфлікт як фундаментальний код соціуму (Требін М. П.)	5
Список використаних джерел	47
1.2. Асиметричний світ: війна, бізнес і конкуренція (Шевченко Л. С.)	50
Список використаних джерел	74
1.3. Етнополітичні конфлікти: визначення, сутність, причини, передумови, фази, учасники, приклади та наслідки (Кравець А. Ю.)	78
Список використаних джерел	101
1.4. Назвати – означає розділити: риторика, алгоритми, конфлікт (Попова Н. В., Широков К. В.)	103
Список використаних джерел	118

Розділ 2

Геополітична сфера як «поле битви» конкуруючих інтересів світових і регіональних акторів

2.1. Глобалізація як фактор трансформації сучасних безпекових викликів (Дворянов В. П.)	120
Список використаних джерел	140
2.2. Генеза принципу мирного вирішення міжнародних спорів (Кононенко М. О.)	142
Список використаних джерел	173
2.3. Доктрина Монро у зовнішній політиці Дональда Трампа: загострення геополітичного протистояння у західній півкулі (Панфілов О. Ю., Кротюк В. А.)	180
Список використаних джерел	197
2.4. Фінансова інтеграція Європейського Союзу: стратегічні орієнтири зовнішньої політики України в умовах глобальної конфліктогенності (Алексєнко Л. М., Тулай О. І)	201
Список використаних джерел	215

2.5. Інформаційна безпека польського медійного простору та поширення російської пропаганди (на прикладі євроскептицизму польських націоналістичних організацій) (Павлюх М. В.)	220
Список використаних джерел	228

Розділ 3

Керування хаосом: архітектура рішень у точках зламу

3.1. Стратегії і технології, шанси та ілюзії в управлінні модерними конфліктами (Герасіна Л. М., Перевалова Л. В.)	230
Список використаних джерел	268
3.2. Когнітивно-емоційні компетентності керівників у цифровому середовищі управління модерними конфліктами: міжнародний досвід та українські практики (Весоловська М. К.)	272
Список використаних джерел	286
3.3. Воєнна дипломатія України у системі зовнішньополітичних комунікацій в умовах російсько-української війни (Ільницька У. В.)	288
Список використаних джерел	313
Авторський колектив	317

Розділ 1

КОНЦЕПЦІЇ КОНФЛІКТОГЕННОСТІ СУСПІЛЬСТВА: ПОШУК РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ТА ЗАКОНІВ, ХАОСУ І ВИПАДКОВОСТЕЙ В КОНФЛІКТІ

1.1. Анатомія розлому: конфлікт як фундаментальний код соціуму

Требін Михайло Петрович

доктор філософських наук, професор

професор кафедри міжнародних відносин і політичної філософії

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Конфлікти є невід’ємною частиною життя суспільства, вони існують від початку історії людства та розвиваються разом із ним. Відповідно проблема соціального конфлікту ніколи не втратить свою актуальність, залишаючись нагальною, нехай і такою, що зазнає постійно змін. З кожним роком дослідники в галузі соціальних наук занурюються в аналіз конфліктів, розробляють практики впливу на сформовані чи такі, що тільки виникають, типи соціальних конфліктів. Виконується величезна робота, щоб зробити наслідки конфліктів менш згубними для соціуму, спрямувати їх в конструктивне русло. Конфлікт не можна розцінювати як виключно деструктивне явище, адже загальновизнано, що він здатний утворювати плідні умови для початку соціальних змін.

Говорячи про теорію конфлікту, або її еволюцію, потрібно насамперед мати уявлення про сутність цього феномену, про тлумачення його на самому початку розвитку філософського знання й у подальшому. Ідея конфлікту (розбрату), як протилежності ідеї гармонії, присутня вже у китайських мислителів давнього часу (VII–VI ст. до

н. е.). Згідно з давньокитайською філософською концепцією, початки «Інь» та «Ян» символізували взаємини крайніх протилежностей. Розкриття їх співвідношення є описом конфронтації двох сутностей (хоча насамперед це стосується, в основному, природних явищ)¹. У цій логіці конфлікт не є зломом, це просто момент переходу однієї форми енергії в іншу, що забезпечує рух світу.

Для Лао-цзи (604–531 до н. е.) конфлікт – це симптом того, що людина відхилилася від дао (кит. 道, буквально – «шлях»). Лао-цзи часто наводив приклад води: вода – найм'якша субстанція, але вона підточує найтвердіше каміння. У конфлікті перемагає не той, хто тисне, а той, хто вміє поступитися. «Міцне та велике буде внизу. М'яке та слабке буде нагорі» (LXXVI)². Лао-цзи вважав, що більшість конфліктів загострюється через надмірну активність сторін. Якщо не боротися, то й боротися з тобою буде неможливо: «Він ні з ким не змагається, і ніхто у світі не змагається з ним» (XXII)³. Лао-цзи стверджував: «Немає більшого пороку, ніж пристрасть до володіння» (XLVI)⁴. Люди конфліктують через те, що хочуть володіти речами, славою або владою. Задоволений тим, що має, є невразливим для конфлікту. У «Дао де цзин» сказано, що зброя – це знаряддя нещастя, і благородна людина використовує її лише в крайньому разі. Навіть перемогу у війні слід святкувати не тріумфом, а похоронним обрядом, бо загибель людей – це трагедія, а не досягнення. Лао-цзи бачив світ через парадокси. Якщо хочеш щось послабити, треба дати йому спершу зміцніти. Часто найкраща тактика в конфлікті – дозволити опоненту вичерпати свою агресію, спорожнити її. Отже, для Лао-цзи конфлікт – це вир, з якого треба вийти, просто переставши з ним боротися.

Для Конфуція (бл. 551 – бл. 479 до н.е.), як і для Лао-цзи, конфлікт – це насамперед руйнування порядку та симптом того, що

¹ Див.: Wang R.R. *Yinyang : the way of heaven and earth in Chinese thought and culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. xii, 250 p.

² Дао де цзин : [трактат] / [пер. з кит. Є.М. Тарнавський]. Харків: Фоліо, 2020. 87 с. URL: https://www.in.yoga/wp-content/uploads/2024/12/dao_de_tszyn.pdf

³ Там само.

⁴ Там само.

людина або суспільство втратили свій шлях (дао). Конфуцій убачав у конфлікті помилку, яку потрібно виправити через самовдосконалення правилами та етикетом. У «Лунь Юй» (Бесідах і судженнях) сказано, що благородний муж (цзюнь-цзи) нікому не протистоїть (кит. 君子矜而不爭). Єдиний виняток – стрільба з лука, але й там він спершу вклоняється супернику, а після – п'є з ним вино. Конфлікт для нього – це втрата обличчя та гідності.

Конфуцій пропонував уникати судів. Він стверджував, що може розбирати судові справи не гірше за інших, але краще було б зробити так, щоб позовів взагалі не виникало. Мислитель вірив, що правові конфлікти є наслідком низької моралі: якщо люди керуються соромом і *лі* (ритуалом / етикетом), а не страхом покарання, конфлікти зникають самі собою. Конфуцій вважав, що люди можуть бути різними, мати різні думки, але вони повинні співіснувати мирно, як різні інгредієнти в супі, що створюють один смак. Багато конфліктів, на думку філософа, виникають через плутанину в ролях. Коли кожен почне відповідати своїй ролі та обов'язкам, ґрунт для конфліктів зникне. Учення Конфуція про «середину» (чжун юн) закликає уникати крайнощів. Конфлікт часто є наслідком надмірності, тому стриманість – найкращі ліки. Отже, для Конфуція найкращий спосіб виграти конфлікт – це виховати людину так, щоб вона не хотіла в нього вступати¹.

Автор «Мистецтва війни» Сунь-цзи (544–496 до н. е.) дивився на конфлікт з точки зору ефективності та енергії (*ши*). Це як камінь, що лежить на вершині гори: сам по собі він нерухомий, але має колосальну потенційну енергію. Мистецтво управління конфліктом, за Сунь-цзи, – це вміння підштовхнути цей камінь у потрібний момент, щоб він зніс усе на своєму шляху з мінімальними зусиллями з вашого боку.

Перш ніж вступати в конфлікт, потрібно (за Сунь-цзи) оцінити п'ять незмінних параметрів. Це ідеальна матриця для аналізу будь-якої суперечки² (від бізнесу до геополітики): 1) (Путь) чи є єдність

¹ Див.: Confucius. The Analects / translated by Arthur Waley ; with an introduction by Sarah Allan. New York: Knopf, 2000. xxxi, 257 p.

² Див.: Сунь-цзи. Мистецтво війни / переклад Григорія Латника. Київ: Арій, 2014. С. 5–7.

між лідером і народом?; 2) (Небо) зовнішні умови, які ми не контролюємо (час, погода, ринкові цикли); 3) (Земля) рельєф або «поле бою» (де відбувається конфлікт – у юридичній площині, у медіа чи в офісі); 4) (Полководець) якості лідера (розум, безпристрасність, мужність); 5) (Закон) організація, дисципліна та логістика. Найкращим способом виграти конфлікт, на думку мислителя, є руйнування задумів ворога ще до початку боротьби¹. Йому належить фраза: «Війна – це шлях обману»². У соціології конфлікту це називається управлінням сприйняттям: коли ти сильний – вдавай слабкого; коли ти близько – вдавай, що далеко; виманюй ворога вигодою, створюй безлад і атакуй. Тобто конфлікт виграється не силою удару, а тим, наскільки точно ти вивів опонента з рівноваги ще до зіткнення.

Сунь-цзи порівнював стратегію з водою, яка не має постійної форми, пристосовуючись до рельєфу. Конфлікт – це не просто зіткнення сил, а змагання розумів і знання контексту. Його відоме «Знай ворога і знай себе, і ти не програєш навіть у ста битвах»³ – це основа сучасної стратегічної розвідки. Якщо ви знаєте слабкості опонента краще, ніж він сам, конфлікт фактично вже виграний до його початку. Сунь-цзи вчив атакувати «порожнечу» (слабкі місця ворога) і уникати «повноти» (його сили). Це вимагає постійного аналізу того, де зараз ворог найслабший? Мислитель стверджував: якщо ви хочете, щоб ваша група працювала на межі можливостей, створіть її умови, де відсутній шлях до відступу («спалить мости»). Коли людина знає, що позаду смерть, вона стає вдесятеро ефективнішою. Це управління конфліктом через маніпуляцію інстинктом виживання. Сунь-цзи вчив: ніколи не заганяйте ворога в кут. Якщо в опонента немає виходу, він битиметься з люттю відчаю. Завжди залишайте йому «золотий міст» для відступу. Це дозволяє завершити конфлікт із мінімальними втратами для себе, давши ворогу можливість зберегти обличчя і піти. Оскільки конфлікт виснажує ресурси обох сторін, Сунь-цзи був першим «економістом війни». Він стверджував: «Ні-

¹ Див.: Сунь-цзи. Мистецтво війни / переклад Григорія Латника. Київ: Арій, 2014. С. 24.

² Там само. С. 8.

³ Там само. С. 30.

коли ще не бувало, щоби війна тривала довго і це було би вигідно державі»¹. Саме тому перемога без бою – це не просто гуманність, а найвищий рівень раціональності.

Мо-цзи (бл. 479–400 до н. е.) був першим серйозним критиком Конфуція. Його погляди на конфлікт дуже нагадують сучасні гуманістичні теорії. Він вважав, що всі війни та чвари виникають через «окремішність» – коли люди люблять лише свою сім'ю чи державу більше за інших. Для того щоб подолати цю проблему, треба сповідувати «цзянь ай» (загальну любов), тому він пропонував ставитися до чужої держави як до власної, а до чужої родини – як до своєї². Моїсти були не просто філософами, а професійними майстрами оборонної війни. Вони мандрували між царствами та допомагали слабким захищатися від агресорів, щоб зробити напад безглуздим і дорогим.

Якщо Мо-цзи вірив у любов, то Хань Фей (280–233 до н. е.) був «китайським Макіавеллі». Його теорія – це жорсткий політичний реалізм. Він підкреслював, що людина за своєю природою є егоїстичною та жадібною, тому конфлікти неминучі, бо кожен прагне вигоди. Оскільки на доброту сподіватися марно, конфлікт можна приборкати лише суворою системою «двох руків'їв» – нагород і покарань. З точки зору легістів, держава – це машина для підтримки порядку через страх і закон: жодних моральних повчань, тільки чіткі правила гри³.

Отже, давньокитайська традиція (особливо даосизм) розглядає конфлікт як прояв динамічної рівноваги. Світ – це боротьба та взаємопроникнення протилежностей (Інь та Ян). Тому конфлікт не потрібно «викорінювати», ним потрібно керувати. Найвищий рівень майстерності – це вирішити конфлікт на стадії задуму, через дипломатію або маневр. Відкрита війна або жорстка сварка вважаються ознакою слабкості стратегії та неефективності, оскільки вони виснажують ресурси обох сторін. Давньокитайські філософи навчили нас, що конфлікт – це інформаційний процес. Хто краще знає контекст,

¹ Сунь-цзи. Мистецтво війни. С. 16.

² Див.: Xie P.-L. Mozi and Mohism. Medium. August 6, 2024. URL: <https://medium.com/illumination/mozi-and-mohism-e5ab6011f5aa>

³ Див.: Legalism in Chinese Philosophy. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/chinese-legalism/>

володіє собою і поважає ресурси (час та енергію), той виходить із конфлікту переможцем, навіть не починаючи битви.

Особливістю конфлікторозуміння в епоху Античності було синкретичне сприйняття людини та суспільства. Воно містило сукупність міфологічних, релігійних та філософських уявлень про суспільство; у гомерівську епоху виникає одне з найважливіших для конфліктології понять – агон (грец. ἀγών – зібрання, змагання, від ἀγύομαι – боротися, змагатися, вести). Агон вважався греками божеством, його статую серед інших богів було виставлено в Олімпії в V ст. до н. е.

Анаксимандр (бл. 610–546 до н. е.) давав певне розуміння явища конфлікту у своєму понятті «апейрона» (грец. ἄπειρον – безмежне, нескінченне або невизначене), під яким він розумів нескінченний початок всього сущого, що перебуває в постійному русі та у своїй суті містить процес протиборства протилежних стихій¹. Апейрон сам по собі безконфліктний, бо він безмежний і невизначений. Конфлікт починається лише тоді, коли з нього «виділяються» конкретні протилежності (тепле і холодне, сухе і вологе). У Анаксимандра конфлікт – це радше циклічний процес, де жодна сторона не може перемогти остаточно. Апейрон є «суддею», який не дає одній стихії поглинути іншу і зруйнувати всесвіт. Отже, існування нашого світу апіорі є станом конфлікту.

В особі творця діалектики Геракліта Ефеського (бл. 540 – бл. 480 до н. е.) ми знаходимо мислителя, для якого конфлікт – це не просто сварка чи війна, а фундаментальна рушійна сила всесвіту². Геракліт вважав, що світ існує завдяки боротьбі. Без протистояння сил (тепла і холоду, світла і тіні, життя і смерті) розвиток зупинився б. Конфлікт виявляє справжню суть речей: одних він робить рабами, інших – вільними; одних – людьми, інших – богами. На думку філософа, справжня злагода народжується саме з протилежних прагнень. Він порівнював це з лірою: музика виникає лише тоді, коли струни

¹ Див.: Філософія: підручник / За заг. редакцією проф. Горлача М.І. та проф. Мануйлова С.М. Харків: ТОВ «Модель Всесвіту», 2001. С. 33.

² Див.: Лозовський Б. Геракліт. Найвпливовіший філософ в історії. *Вечірній Київ*. 07.03.2026. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/blog/lozovskyi/21/>

натягнуті в різні боки. Якби конфлікти зникли, світ став би статичним і мертвим. Геракліт стверджував, що протилежності – це дві сторони одного цілого (день і ніч, добро і зло). Вони не просто воюють, а переходять одна в одну. Це втілено в його ідеї «усе тече» (грец. *πάντα ῥεῖ*): світ – це постійний потік змін, де одне замінює інше через боротьбу. Попри зовнішній хаос боротьби конфлікти підкоряються Логосу – світовому розуму або закону, який утримує баланс і не дає одній стороні остаточно знищити іншу¹.

На відміну від Геракліта, який вважав конфлікт основою всього, Платон (427–347 або 348 до н. е.) бачив у ньому передусім ознаку недосконалості та хвороби – як людини, так і суспільства. Його філософія спрямована на досягнення гармонії, де конфлікт має бути подоланий розумом². Згідно з Платоном, «найкраще – це не війна, не міжусобиці: не дай боже, якщо в них виникне потреба; а мир – це загальна дружелюбність»³. Платон розглядав конфлікт на трьох рівнях⁴.

Внутрішній конфлікт душі (Платон порівнював душу з колісницею, де розум – це візник, а два коні – це воля (честь) та пристрасті (бажання). Конфлікт виникає, коли коні тягнуть у різні боки, не слухаючись візника. Здорова людина – та, чий розум приборкав внутрішні суперечності).

Конфлікт у державі (для Платона соціальні конфлікти є наслідком «хвороби» душ громадян, особливо їхньої жадібності до багатства та розкоші. Філософ вважав, що боротьба за владу (тимократія, олігархія, демократія) лише руйнує поліс. Ідеальна держава – це система без конфліктів, де кожна верства (філософи, воїни, ремісники) чітко виконує свою роль.

¹ Див.: Тихолаз А. Г. Геракліт: навч. посіб. з історії давньогрец. філос.: для гуманіт. ф-тів. Київ: Абрис, 1995. 158 с.

² Див.: Sanderson D. Soul and Society: Plato's Vision of Harmony. Planksip. February 9, 2025. URL: <https://www.planksip.org/soul-and-society-platos-vision-of-harmony/>

³ Платон. Законы. *Собрание сочинений в 4 т.* Т. 4 / Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи; Авт. ст. в примеч. А. Ф. Лосев; Примеч. А. А. Тахо-Годи. Москва: Мысль, 1994. С. 75.

⁴ Див.: Kousthupamany K. Philosophy, Peace, and Power: Plato and Aristotle on War. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/philosophy-peace-power-plato-aristotle-war-kirushanthi-kousthupamany-khfx/>

Війна проти ворожнечі (філософ розрізняв два види збройної боротьби: «полемос (грец. πόλεμος)» – зовнішня війна проти «варварів», яку він вважав природним явищем, і «стасіс (грец. στάσις)» – громадянська війна між греками, яку Платон називав найбільшим злом і «домашньою сваркою»). Для нього στάσις – це найгірший стан держави, коли внутрішня єдність втрачена, і замість «стояння» разом люди «стають» один проти одного¹. Платон вірив, що через правильне виховання та управління «філософами-царями» можна досягти стану, де справедливість замінить конфлікт. Йому також приписують відомий вислів: «Тільки мертві бачили кінець війни», що підкреслює складність досягнення цього ідеалу в реальному житті. У концепції держави Платона особливу увагу приділено запобіганню конфліктам: для цього необхідно, щоб кожен посідав у суспільстві своє місце.

Учень Платона Арістотель (384–322 до н. е.) підійшов до конфлікту як прагматик і системний аналітик. На відміну від Платона, який мріяв про ідеальну державу без конфліктів, Арістотель розумів: конфлікти неминучі, тому завдання не в тому, щоб їх знищити, а в тому, щоб правильно ними керувати. У своїй праці «Політика» Арістотель прямо називає головне джерело конфліктів (στάσις): прагнення до рівності. Люди починають повстання, коли відчують, що вони рівні з тими, хто має більше привілеїв (матеріальних чи політичних). Він каже: «Скрізь причиною обурень буває нерівність»². Конфлікт – це реакція на несправедливий розподіл благ. У «Нікомаховій етиці» філософ розглядає конфлікт як наслідок крайнощів. Будь-яка чеснота – це середина між двома вадами (наприклад, мужність – це середина між боягузтвом і нерозважливою відвагою). Конфлікти виникають там, де люди вдаються в крайнощі. Шлях до подолання конфлікту – знаходження компромісу, тієї самої «середини», яка задовольнить більшість³.

¹ Див.: Ianne M. The Platonic Concept of Peace as a Fundamental Human Right. *Journal of Modern Science*. 2016. Vol. 28, tom 1. P. 155–166.

² Арістотель. Політика / пер. з давньогрецької, авт. передм. О. Кислюк. 3-тє вид. Київ: Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2005. С. 130.

³ Див.: Арістотель. Нікомахова етика / пер. [з давньогрец.] проф. Віктора Ставнюка. Харків: VERBA: ТЕРРА ЮА, 2025. 300, [2] с.

Арістотель вважав, що найбільш стабільною є держава, де переважає середній клас. Бідні заздять багатим, багаті зневажають бідних – це створює вічний конфлікт. Середній клас слугує «буфером» або арбітром, який нівелює ці суперечності. Саме він утримує державу від громадянської війни. Для Арістотеля вищим рівнем соціального зв'язку є політична дружба (ὁμόνοια – однодумність). Якщо в державі є така дружба, то в законах немає потреби, бо люди не захочуть конфліктувати. У «Метафізиці» Арістотель сформулював закон суперечності: «Неможливо, щоб одне й те саме водночас було й не було притаманне одному й тому самому в одному й тому самому відношенні»¹, тому конфлікт у мисленні – це помилка, яку треба усунути через логічний аналіз. Отже, для Арістотеля конфлікт – це політична хвороба, яку лікують справедливим розподілом ресурсів і зміцненням середнього класу.

В античній думці теорія конфлікту базувалася на ідеї його онтологічної неминучості та циклічності: конфлікт розглядався не як аномалія, а як природний стан світу (гераклітівське «війна – мати всього»). Античність бачила у протистоянні інструмент встановлення ієрархії та справедливості: через змагальність (*агон*) та відкрити боротьбу виявлялася сильніша сторона, яка здобувала легітимне право встановлювати закон і порядок. Отже, конфлікт в античному розумінні виконував структуруючу функцію, де перемога в боротьбі (чи то військова, чи то політична) була єдиним об'єктивним способом подолання хаосу та переходу до стабільного устрою.

Середньовіччя – період взаємодії норм звичайного права варварських народів, античної філософської спадщини та християнства. Причини конфліктності бачили у природі людини, схильної до добра і зла. Християнство наголошувало на звільненні від зв'язків фізичної природи людини та розвитку її духовних сил; надавало першорядного значення вільній волі. Найважливіше місце посідало вчення про гріхи, до яких належали вбивство, злодійство, обжерливість, перелюб, зневіра, гнів, заздрість, гордия, лінощі; сам список гріхів церквою

¹ Арістотель. Сочинения в четырех томах. Т. 1 / Ред. В. Ф. Асмус. Москва: Мысль, 1976. С. 125.

періодично оновлювався. Середньовічне вчення про страти Божії доводило, що багато негативного в людині випливає з її гріховної природи. Силою віри та в процесі спілкування з церквою людина може звільнитися від кайданів гріховної плоті, долаючи конфліктність своєї душі. Християнство принесло в етику нову мораль прощення своїх ворогів; жертвна любов, персоніфікована Ісусом Христом, згідно з богословами, може вкоренитися й у суспільстві. У зв'язку з цим за-суджувалося рабство й утверджувалася ідея моральної рівності всіх людей перед Богом.

Проте християнство, посиливши значення духовного життя людини водночас, по суті, протиставило її природному буттю людини. У Новому Заповіті формулюється принцип покори вірян владі, у тому числі батькам і начальникам, а Аврелій Августин (354-430) у праці «Про місто Боже» розвиває ідею правового порядку, створеного Богом для запобігання злочинам¹. Слід зазначити, що середньовічне суспільство було становим, тому багато уваги приділялося становому вихованню людини. Цікава концепція природного закону Томи Аквінського (1225-1274), який він у роботах «Сума теології» та «Про правління государів» виводить із здорового людського розуму². З конфліктів цього періоду треба назвати боротьбу католицької церкви та держави за владу. Цій темі присвячено роботу Данте Аліг'єрі (1265-1321) «Монархія», де він доводить, що церква і держава мають різні завдання в суспільстві, тому між ними не може бути конфліктів. Він також виправдовує право стародавніх римлян на підкорення сусідніх народів, зазначаючи, що їхня перемога стала можливою за підтримки Бога³. Необхідно відзначити, що Середньовіччя багато в чому було пов'язане з конфліктами на релігійному ґрунті: переслідування язичників та єретиків, війни між християнськими народами, хрестові по-

¹ Див.: Saint Augustine of Hippo. *The city of God* / translated by Marcus Dods. Peabody, Mass.: Hendrickson Publishers, 2009. xix, 804 p.

² Див.: St. Thomas Aquinas. *Summa theologiae* : a concise translation / edited by Timothy McDermott. Westminster, Md.: Christian Classics, 1989. lviii, 651 p.; Thomas Aquinas. *De regno, on Kingship to the King of Cyprus*. URL: <https://laisve.lt/wp-content/uploads/2023/04/Aquitane-De-Regno.pdf>

³ Див.: Dante Alighieri. *La monarchia*. Bologna: Minerva, 1949. 151 p.

ходи проти мусульман та слов'ян. У зв'язку з цим католицькою церквою було вироблено поняття справедливих та несправедливих воєн¹: до перших були віднесені війни між християнами та язичниками, а до других – між християнськими державами.

У Новий час передумови конфліктів пов'язувалися не лише з внутрішнім світом особистості, а й із політико-правовим устроєм держави. Буржуазна економіка була заснована на конкуренції та уявленні про розумного індивіда, який керується в житті особистою вигодою. Загалом це сприяло посиленню агонального характеру соціальних відносин, розвитку принципу прав особистості, свободи думки та совісті. У філософії поступово утверджується думка про те, що всі люди від природи рівні, тому вони повинні мати рівні права та обов'язки перед законом. Уважалося також, що завдання законодавця – виробляти закони, які поєднують чесноту та особисту вигоду. Принципове значення мало й те, що генезис ідеї правової держави в Європі в цей час був пов'язаний з війнами між протестантами та католиками. Джон Локк (1632-1704) у роботі «Досвід про віротерпимість», визначаючи розумні правила відносин між державою та церквою, пише: «...кожна людина має повну та необмежену свободу думок та віросповідання, якою вона може безперешкодно користуватися без наказу – чи всупереч наказу – правителя, не знаючи за собою провини чи гріха, але завжди за умови, що робить це щиро і по совісті перед богом, скільки дозволяють її знання та переконання. Однак якщо до того, що вона називає совістю, домішується скільки-небудь честолюбства, гордині чи мстивості, партійних інтересів чи чогось подібного, то пропорційно цьому буде і її вина, і такою мірою вона відповість у судний день»². Ці положення склали основу концепції світської держави.

Релігійні війни також спонукали Гуго Гроція, Джона Лока і Іммануїла Канта до розробки філософії міжнародного права, до пошуку

¹ Див.: Требін М.П. Теорія справедливої війни Томи Аквінського. *Глобальний світ і Україна: сучасні виклики та пошук відповідей* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 лют. 2026 р.) / [редкол.: Панфілов О.Ю. (голова), Зінченко О.В., Прудников В.А. та ін.] ; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики ; Харків. асоц. політологів. Харків: Право, 2026. С. 40–46.

² Локк Д. Опыт о веротерпимости. *Соч.* : в 3 т. Москва: Мысль, 1988. Т. 3. С. 70.

«вічного миру», у якому могли б співіснувати різні народи. У роботі «Ідея загальної історії у всесвітньо-громадянському плані» Кант (1724-1804) стверджує, що засіб, яким природа користується для того, щоб здійснити розвиток всіх задатків людей – це їх антагонізм у суспільстві, оскільки він, зрештою, стає причиною їхнього закономірного порядку¹. Джон Стюарт Мілль (1806-1873) у трактаті «Про свободу» велику увагу приділяє створенню умов для поєднання вільних думок та громадського порядку. Єдина мета, заради якої суспільство може, на його думку, втручатися у свободу дій людини – самозахист. «Влада суспільства над індивідом не повинна поширюватися далі тієї межі, якою дії індивіда стосуються інших людей; у тих же своїх діях, які стосуються лише його самого, індивід повинен бути цілком незалежним: над власним тілом і духом він є необмеженим володарем»², – писав він. Поневолення особистості суспільством, на його думку, може призвести до загального застою. У цьому зв'язку особиста свобода Міллем розглядається у двох основних формах: внутрішній та зовнішній. До внутрішньої свободи належить свобода совісті, думки та почуття, а зовнішня передбачає свободу вибору способу життя, професії – доти, доки вони не завдають шкоди оточенню. Виходячи з необхідності проведення урядом соціальних реформ, філософ допускав і розбіжності між людьми, які мали вирішуватись у ході полеміки. Він вважав, що раціональні аргументи могли зближити позиції конфліктуючих сторін і призвести до консенсусу.

Серед тих, хто розвивав діалектичне розуміння соціуму, необхідно назвати Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770-1831). У нього, як і в Античності в Геракліта, боротьба набуває всеосяжного значення. Вона представляється йому необхідністю в розвитку духу в напрямку до свободи, елементом визнання на шляху вдосконалення духу. Цілком у кантівському дусі Гегель пише, що після того, як ми вийшли

¹ Див.: Kant I. Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht. URL: https://philosophie.uni-wuppertal.de/fileadmin/philosophie/PDFs_allg/Seminarmaterialien/Grohmann/Kant_Idee_zu_einer_allgemeinen_Geschichte_in_weltb%C3%BCrgerlicher_Absicht.pdf

² Мілль Д. С. О свободе. *Антология западноевропейской классической либеральной мысли*. Москва: Наука, 1995. С. 296.

з природного стану, виправданням насильству може бути лише те, що воно викликало і викликає появу нових законів. Гегель розумів позитивне право як діалектичний розвиток ідеї свободи: «Ідея права – це свобода, і для того, щоб її досягнути, треба розглянути її поняття й її буття»¹. Він пов'язує походження права із саморозвитком ідеї, або світового духу, і моментами цього розвитку є суспільство та державність. Діалектичні закони відбивають конфліктну природу вільної та розумної особистості, яку потрібно розуміти як саморозвиток. Діалектика розуміє розвиток як процес, у якому істотну роль відіграє внутрішнє протиріччя самого предмета, і він є тією силою, яка веде до перетворення предмета на свою протилежність, визначаючи цим виникнення нового. Особливе місце у концепції Гегеля посідає війна як феномен історії: «високе значення» війни полягає в тому, що вона зберігає моральне здоров'я народів, убезпечує їх від «морального занепаду», який неодмінно був б наслідком тривалого миру. Для Гегеля війна – це момент, коли індивід змушений відчути свою єдність із державою. У мирний час люди занурюються в приватні інтереси та добробут, забуваючи про ціле. Війна ж «струшує» суспільство, нагадуючи про марність матеріальних благ перед обличчям загального. Вдалі війни, на думку філософа, не давали розвинутися внутрішнім смутам і зміцнювали державну владу; з війни народи виходять зміцнілими, і нації, де існують непримиренні антагонізми, набувають внутрішнього спокою². Гегель не закликає до війни заради самої війни. Він розглядає її як етичний момент – засіб, за допомогою якого держава доводить свою суверенність і не дає «особливим інтересам» громадян остаточно поглинути «загальне благо».

Важливе значення для усвідомлення конфлікту як фундаментального коду соціуму має філософія революції Карла Маркса (1818-1883) та Фрідріха Енгельса (1820-1895), побудована на теорії суспільно-економічної формації, ученні про диктатуру пролетаріату та класової боротьби, доктрині світової революції. У класичному марк-

¹ Гегель Г.В. Ф. Основи філософії права, або природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчук, М. Кушнір. Київ: Юніверс, 2000. С. 17.

² Там само. С. 282–284.

сизмі синтезувалися ціннісний підхід, що виявився у вченні про диктатуру пролетаріату, та наукова методологія, що дозволила Марксу розкрити об'єктивні закономірності розвитку капіталізму в XIX ст., наявність перетворених форм власності та антигуманістичний характер індустріальної цивілізації. У соціальній філософії марксизму зберегалася рухлива рівновага між класовим та загальнолюдським, раціональним і волюнтаристськими початками. Марксистська концепція людини виходить з того, що вся історія є нічим іншим, як постійним перетворенням природи людини. Люди, впливаючи на світ, змінюють і власну природу. При цьому будь-які проблеми – як політичної філософії, так і філософії історії – розглядалися в контексті капіталістичного проєкту експлуатації людини людиною. Соціальна філософія марксизму виходить з наявності антагонізму між класами гнобителів та пригноблених. Згідно з Марксом, за капіталізму виникає новий антагонізм – між продуктивними силами та виробничими відносинами, посилюється абсолютне та відносне зубожіння робітничого класу, проявляється його відчуження від досягнень культури. Світова комуністична революція розпочнеться у найбільш розвинених країнах і призведе до знищення капіталізму. Вона є «найбільш рішучим розривом із успадкованими від минулого відносинами власності... вона радикально пориває з ідеями, успадкованими від минулого»¹. Прогрес від первісного суспільства, у якому відсутні приватна власність і класи, до формацій, де вони виникають, і далі до комунізму можливий лише під час класової боротьби. Для Карла Маркса конфлікт – це не випадковий збій у розвитку суспільства, а головний рушій історичного прогресу. Якщо для багатьох філософів ідеалом був соціальний консенсус, то Маркс вважав, що саме через боротьбу протилежних сил людство переходить від одного етапу розвитку до іншого². На відміну від Гегеля, який бачив у конфлікті (війні) засіб зміцнення держави, Маркс вважав державу інструментом панування

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. Москва: Прогресс, 1986. С. 53.

² Див.: Rummel R. J. *Marxism, Class Conflict, And The Conflict Helix. Understanding Conflict and War. Vol. 3: Conflict in Perspective*. URL: <https://www.hawaii.edu/powerkills/CIP.CHAP5.HTM>

одного класу над іншим. Його кінцевою метою було створення безкласового суспільства, де саму причину соціальних конфліктів – приватна власність – буде ліквідовано.

Для Людвіга Гумпловича (1838-1909) конфлікт – це сувора боротьба за виживання. Він вважається засновником теорії соціологічного дарвінізму. Гумплович вважав, що окрема людина нічого не вирішує, діють лише групи. Кожна група має вроджений інстинкт – самозбереження та панування над іншими. Суспільство розвивається тільки через зіткнення груп: немає боротьби – немає прогресу. Життя – це нескінченний ланцюг нападів і загарбань. Гумплович є автором теорії підкорення як походження держави. Він стверджував, що держава не виникла добровільно через суспільний договір, вона – результат того, що сильніша, краще організована група (орда, плем'я) підкорила слабшу. Держава – це інструмент, за допомогою якого переможці тримають переможених у покорі.

Учений використовував термін «раса», але мав на увазі не стільки біологію, скільки соціальні та культурні спільноти. Тому по суті мова йшла про боротьбу класів. Головна ідея: ми завжди вважаємо свою групу кращою, а чужу – ворогом. Спираючись на виведений ним «загальний вищий закон» – закон самозбереження – доводив, що якщо для відносин всередині групи характерні згуртованість, солідарність, висока повага до вироблених усередині групи моральних і естетичних цінностей, то для відносин між групами, навпаки, характерні ворожість, недовіра, взаємне презирство тощо. За Гумпловичем, відкрите насильство з часом стає незручним, тоді переможці створюють право (закони). Право – це просто зафіксована воля переможця, яка робить нерівність «законною». У праці «Боротьба рас» він передбачив Першу світову війну¹.

Лестер Ворд (1841-1913) був одним із засновників американської соціології, і його погляди на конфлікт суттєво відрізнялися від «жорсткого» соціального дарвінізму Гумпловича. Якщо Гумплович бачив у конфлікті вічну боротьбу на виживання, то Ворд вірив, що люд-

¹ Див.: Gumplowicz L. Der Rassenkampf. Sociologische untersuchungen. Innsbruck: Wagner'sche Univ. Buchhandlung, 1909. xv, 432 S.

ський інтелект може приборкати ці стихійні сили. Ворд визнавав, що історія людства почалася з жорстокої боротьби за виживання та загарбницьких воєн. Однак, на відміну від своїх сучасників, він вважав цей шлях «марнотратним» і болючим. Головна ідея Ворда – ідея телеозису (цілеспрямованого розвитку)¹. Він стверджував, що люди, завдяки своєму розуму, здатні замінити стихійний конфлікт свідомим плануванням і співпрацею. Ворд запропонував концепцію «соціократії» – управління суспільством на основі наукових знань (соціології), де держава діє як «доброчинний арбітр». Це мало мінімізувати конфлікти та захистити слабких від експлуатації сильними². Ворд був революціонером для свого часу (кінець XIX ст.), виступаючи за повну рівність жінок, усіх рас і класів. Він вірив: якщо надати всім рівний доступ до освіти (яку він називав «головним важелем»), соціальні конфлікти та нерівність зникнуть самі собою. У праці «Динамічна соціологія» (1883) він описував суспільство як поле взаємодії різних енергій (бажань, емоцій). Конфлікт виникає тоді, коли ці сили зіштовхуються без розумного контролю. Отже, Ворд бачив у конфлікті «дику» стадію еволюції, яку людство має перерости через освіту та наукове управління державою.

У XX ст. розвиток конфліктології пов'язаний з роботами Георга Зіммеля (1858-1918), який фактично заклав фундамент соціології конфлікту. На нього вплинули різні розумові течії: дарвінізм, позитивізм, філософія життя, неоромантизм, а також концепції А. Шопенгауера, Ф. Ніцше та А. Бергсона. У роботах Зіммеля розглянуто конфлікти між формами індивідуалізації та соціалізації, у сфері культури – між індивідом та культурними формами. З цієї точки зору конфлікт, хоч і є однією з форм розбіжності, водночас є силою, здатною об'єднати протилежні сторони, тобто є формою соціалізації. За Зіммелем, розвиток антагонізму веде до уніфікації, а єдність часто стає причиною антагонізму; солідарність і ворожість не виключають

¹ Див.: Ward L. F. *Dynamic sociology; or, Applied social science as based upon statical sociology and the less complex sciences*: in 2 Volumes. New York: D. Appleton and company, 1883. Vol. 1. xx, 706 p.; Vol. 2. Vii, 690 p.

² Див.: Ward L. F. *Sociocracy. The psychic factors of civilization*. Boston, MA: Ginn & Company, 1893. P. 311–331.

одне одного. Надмірна близькість сторін може призвести до більш жорстоких конфліктів між ними, оскільки на перший план виходять найменші відмінності та незгоди між сторонами. «Люди, у яких багато спільного, часто набагато гірше, несправедливіше ображають одна одну, ніж зовсім чужі. Іноді це трапляється тому, що велика область їхньої взаємної спільності стала чимось само собою зрозумілим, і тому не вона, а те, що зараз їх різнить, визначає позиції стосовно одна до одної»¹. Прикладами цього можуть бути сімейні конфлікти, що відбуваються через дрібниці, унаслідок яких розходяться цілком придатні одна одній люди. Зіммель наголошує, що чим більше групи залучені до конфлікту емоційно, чим вище їх згуртованість і чим міцнішою була раніше згода між цими групами, тим гостріший конфлікт. Зіммель досліджує й особливості централізації, що виникає внаслідок об'єднання проти ворожої групи, та показує, що втрата загального супротивника може призвести до руйнування групи; чим більше гострота конфлікту і менше конфліктні групи, тим вище внутрішня згуртованість. Він доводить, що прагнення миру – така сама природня якість людини, як і агресивність, і в суспільстві існує ритм чергування конфліктів та примирень. У цілому для Зіммеля конфлікт є універсальним, а його вирішення – тимчасовим, тому необхідно створити таке суспільство, у якому конфлікти стали б засобом до виникнення нових форм соціалізації та нових культурних форм.

Соціологія конфлікту отримала розвиток у роботі Люїса Козера (1913-2003) «Функції соціального конфлікту». Його концепція, яка багато в чому базується на філософії конфлікту Зіммеля, водночас надала їй соціологічний характер, пов'язавши з дослідженням формальних сторін конфлікту. Згідно з Козером, «потрібно розрізняти конфлікт і вороже, або антагоністичне ставлення. Соціальний конфлікт – це завжди соціальна взаємодія, тоді як ставлення чи почуття є лише схильністю до дії. Схильність необов'язково виливається у конфлікт; найважливішими проміжними змінними, які впливають на виникнення конфлікту, є ступінь та спосіб легітимації влади та

¹ Див.: Зіммель Г. Человек как враг. *Психология конфликта*: Хрестоматия / под общ. ред. Н. В. Гришиной. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2008. С. 24.

система статусів»¹. У своїй праці вчений детально аналізує різні види конфліктів: внутрішньогруповий та міжгруповий, реалістичний та нереалістичний. На його думку, соціальний конфлікт – це боротьба за цінності та претензії на статус, владу та ресурси, під час якої опоненти нейтралізують своїх суперників, завдають їм збитків чи взагалі усувають. Козера цікавлять наслідки соціального конфлікту, що посилюють адаптацію конкретних соціальних груп до тих функцій, які виконують не руйнівну, а позитивну роль. Він перетворив філософські роздуми Зіммеля на чітку функціональну модель. Якщо Зіммель просто казав «конфлікт – це нормально», то Козер довів: «конфлікт – це необхідно для стабільності». Він пояснив, що гнучкі суспільства (демократії) є стабільними саме тому, що в них конфлікти відбуваються часто, але вони дрібні. Це не дає системі «закостеніти» і дозволяє їй постійно оновлюватися. Козер довів, що конфлікт – це не хвороба, а імунітет соціального організму.

Поряд з Людвігом Гумпловичем і Лестером Вордом, Ральф Дарендорф (1929-2009) вважається одним із ключових мислителів, які заклали основи для досліджень конфліктів як фундаментального коду соціуму. Найбільшу академічну популярність йому принесли роботи «Соціальні класи та класовий конфлікт в індустріальному суспільстві»² та «Суспільство та демократія в Німеччині»³. У цих та інших книгах⁴, що присвячені проблематиці соціальних конфліктів, Дарендорф, крім М. Вебера, К. Маркса (при аналізі класових конфліктів та ролі владних відносин) та К. Поппера (у питанні про свободу у суспільствах відкритого типу), спирається й на ідеї І. Канта.

Дарендорф пропонує навчитися дивитися на конфлікти як на неминучі та постійно присутні в будь-якому суспільстві, що розви-

¹ Козер Л. Функции социального конфликта / пер.с англ. О. Назарова; общ.ред. Л. Г. Ионин. Москва: Идея-Пресс : Дом интеллектуальной книги, 2000. С. 59.

² Див.: Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society / Translated, rev., and expanded by the author. Stanford: Stanford University Press, 1959. 336 p.

³ Див.: Dahrendorf R. Gesellschaft und Demokratie in Deutschland. München: R. Piper, 1965. 516 S.

⁴ Див.: Dahrendorf R. Konflikt und Freiheit. Auf dem Weg zur Dienstklassengesellschaft. München: R. Piper, 1972. 336 S.; Dahrendorf R. Der moderne soziale Konflikt. Essay zur Politik der Freiheit. Stuttgart: DVA, 1992. 336 S. та ін.

вається, елементи. Вирішення конфліктів, за Дарендорфом, не можуть бути постійними, але завжди виявляються тимчасовими: те, що працює сьогодні, може припинити працювати або навіть виявитися шкідливим завтра. Підхід до конфліктів має бути прагматичним: ми не повинні їх уникати чи шукати можливості усунути їх повністю, але лише обговорювати та застосовувати рішення для поточного моменту, маючи на увазі, що в майбутньому може виникнути потреба повернутися до тих самих питань в умовах ситуації, що змінилася.

За Дарендорфом конфлікт є невід'ємною частиною суспільної структури та динаміки соціального розвитку. Більш того, він є необхідним для життя в принципі, а у сфері культури є ключовою умовою індивідуальної креативності. З одного боку, він сприяє інтеграції (а не розпаду) соціальних систем, а з другого – їх поступовій трансформації. І нарешті, найцікавіші для аналізу аспекти соціальних конфліктів перебувають не в синхронній площині (зокрема в збереженні status quo), а в площині діяхронній, історичній, оскільки суспільства постійно видозмінюються¹. Дарендорф упевнений у тому, що суспільство без конфліктів та дискусій приречене на стагнацію, яка пригнічує в зародку саму можливість появи нових ідей². У свою чергу, опір та боротьба з придушенням самовираження в умовах нерівності виявляються необхідними умовами прогресу. «Ми недосконалі істоти, які живуть у світі невизначеності. Отже, покращення наших життєвих перспектив потребує спроб і помилок, конфліктів та змін»³, – підкреслює Дарендорф.

Отже, теорія конфлікту розвивалася від опису боротьби за виживання до технологій управління розвитком суспільства. Якщо в давнину (Сунь-цзи, легісти тощо) конфлікт сприймався як фізична боротьба, то сучасна теорія (особливо Л. Ворд із його телеозисом) спрямована на його інтелектуалізацію. Конфлікт сьогодні – це не проблема, яку треба видалити, а ресурс, яким треба вміти користуватися. Одним із найважливіших висновків історії теорії конфлікту

¹ Див.: Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society. P. 206–208.

² Див.: Dahrendorf R. Konflikt und Freiheit. S. 311.

³ Dahrendorf R. Der Wiederbeginn der Geschichte. Vom Fall der Mauer zum Krieg im Irak. München: C. H. Beck, 2004. S. 78.

є визнання позитивних функцій конфлікту, а саме: конфлікт виявляє приховані проблеми в системі, знімає психологічну напругу, стимулює народження нових соціальних норм і законів. Розвиток цивілізації – це шлях від конфлікту як знищення до конфлікту як переговори та процедури. Від давньокитайських стратегів до сучасних соціологів проходить червона нитка: перемагає не сильніший, а поінформованіший. Успішне вирішення конфлікту – це завжди результат аналізу (знання себе і ворога), а не просто грубої сили.

Ми можемо констатувати, що соціальні науки завжди приділяли істотну увагу вивченню протиріч, але їх не можна вважати синонімом конфлікту. Протиріччя, суперечності, протилежності й відмінності – це необхідні умови для виникнення конфлікту, вони перетворюються на нього, коли починають взаємодіяти сили, які є їхніми носіями. Отже, конфлікт – це найбільш гострий прояв різноманітних протиріч, який відображається у протиборстві їх носіїв, тобто сторін конфлікту.

Питання про природу соціального конфлікту пов'язане з розумінням природи людини, її взаємозв'язків із суспільством та державою. Будь-який конфлікт, що виникає в суспільстві та відбувається між людьми, завжди має соціальний характер. За такого підходу конфлікт є зіткненням двох або більше різноспрямованих соціальних сил із метою реалізації їх протилежних інтересів в умовах взаємної протидії. Суб'єктами цих конфліктів можуть бути індивіди, малі та великі групи, соціальні рухи, економічні й політичні угруповання тощо.

Конфлікт можливий¹, *по-перше*, лише за наявності двох і більше сторін, причому в процесі його розвитку виникають тенденції до поляризації сторін – суб'єктів, які протистоять один одному. *По-друге*, необхідною умовою конфлікту є наявність «дефіциту» (обмеженої кількості матеріальних чи духовних благ), коли всі охочі не можуть задовольнити свої потреби в них. Дефіцит може бути браком речей, матеріальних чи духовних цінностей, престижних статусів, про-

¹ Див.: Герасіна Л. М., Требін М. П., Сахань О. М., Воднік В. Д. Конфліктологія: загальна та юридична : підручник / за заг. ред. Л. М. Герасіної. Харків : Право, 2021. С. 34–35.

фесій, робочих місць тощо. *По-третє*, реальний конфлікт виникає лише тоді, коли сторони намагаються досягти мети за рахунок одна одної, і досягнення однієї сторони означають невдачу іншої. *По-четверте*, важливим аспектом конфліктних відносин є влада, завдяки якій можна контролювати і спрямовувати поведінку суперника. *По-п'яте*, навіть за дефіциту ресурсів конфлікт не почнеться, поки сторони не усвідомлять, що їхні інтереси суперечать один одному. Конфлікт – це не лише об'єктивна ситуація, а й те, як ми її інтерпретуємо. Якщо одна сторона вважає дефіцит справедливим, конфлікту не буде. *По-шосте*, конфлікт може роками існувати в прихованій (латентній) формі. Для переходу у відкриту фазу потрібен інцидент – конкретна дія або подія, яка провокує сторони до активного протистояння. Без «іскри» конфлікт залишається лише напруженістю. *По-сьоме*, конфлікт рідко буває суто раціональним розрахунком. Він майже завжди супроводжується негативними емоціями (ворожістю, страхом, гнівом). Це важливо, бо емоції часто заважають сторонам зупинитися, навіть коли ціна боротьби вже перевищує цінність самого ресурсу. *По-восьме*, кожен конфлікт має тенденцію до створення нових правил або перегляду старих. Це те, про що писав Г. Зіммель: конфлікт закінчується не просто перемогою чи поразкою, а встановленням нової дистанції або нових «правил гри» між сторонами. Без цього етапу конфлікт просто переходить у нову латентну фазу і незабаром вибухне знову.

У чому полягає сутність конфлікту? Чи можна дати йому однозначну оцінку? У соціопсихологічній літературі склалося декілька визначень цього поняття. Найбільш поширене в західній літературі визначення, запропоноване американським ученим Льюїсом Козером: для нього конфлікт – «це боротьба за цінності та претензії на статус, владу та ресурси, у ході якої опоненти нейтралізують, завдають шкоди або усувають своїх суперників»¹.

Психологи інтерпретують конфлікт як різновид психологічного напруження між двома сторонами, викликаного відкритим антагонізмом, ворожнечею. Вони зміщують акцент із зовнішніх ресурсів

¹ Козер Л. Функции социального конфликта. С. 32.

(влади чи грошей) на внутрішні стани особистості. Якщо соціологів цікавить структура групи, то психологів – те, що відбувається «всередині» людини. Для психолога конфлікт починається не тоді, коли ресурсів мало, а тоді, коли виникає відчуття загрози або дискомфорту. Це «напруження» є первинним. Психологи (наприклад, Курт Левін у своїй теорії поля¹) вважають, що конфлікт – це зіткнення різноспрямованих сил усередині психічного простору. Це напруження виникає, коли «я хочу» стикається з «мені забороняють» або «інший хоче того самого». Психологи часто посилаються на ефект «дзеркального відображення»: у стані ворожнечі кожна сторона починає бачити себе тільки добродесною, а опонента – тільки злим. Це підтримує психологічне напруження навіть тоді, коли реальна причина суперечки вже зникла. Психологічне тлумачення часто базується на теорії «фрустрації-агресії» (Л. Берковіц, Дж. Доллард, Н. Міллер²). Якщо людина не може досягти мети, виникає внутрішнє напруження, яке виливається у відкритий антагонізм до того, хто «заважає». Тобто, якщо для Л. Козера конфлікт – це боротьба за об'єкт, то для психологів це передусім криза стосунків та емоцій.

Культурологи розглядають конфлікт як протидію чи протистояння культур, розквіт і загибель цивілізацій. Наприклад, А. Дж. Тойнбі у своїй праці «Дослідження історії»³ розглядав конфлікт не просто як руйнування, а як стимул. Цивілізація народжується і розквітає, коли вона успішно відповідає на зовнішні (природа, вороги) або внутрішні «виклики». Якщо еліта («творча меншість») перестає генерувати нові ідеї для подолання криз, вона перетворюється на «панівну меншість», що веде до внутрішнього розколу та остаточної загибелі

¹ Див.: Lewin K. Field theory in social science: selected theoretical papers / edited by Dorwin Cartwright. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1975. xx, 346 p.

² Див.: Berkowitz L. Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation. Psychological Bulletin. 1989. Vol. 106, Issue 1. P. 59–73; Dollard J., Doob L. W., Miller N. E., Mowrer O. H., Sears R. R. Frustration and Aggression. New Haven, CT: Yale University Press, 1939. 209 p.; Miller N. E. The frustration-aggression hypothesis. Psychological Review. 1941. Vol. 48, Issue 4. P. 337–342.

³ Див.: Тойнбі А. Дослідження історії. Том 1: Скорочена версія томів 1–6 Д. Ч. Сомервелла / Пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1995. 614 с.; Тойнбі А. Дослідження історії. Т. 2: Скорочена версія томів 7–10 Д. Ч. Сомервелла / пер. з англ. В. Митрофанов, П. Тарашук. Київ: Основи, 1995. 406 с.

цивілізації. Найвідоміша сучасна інтерпретація культурологічного конфлікту надана С. Гантінгтоном у книзі «Зіткнення цивілізацій і перетворення світового порядку»¹. Його основна ідея: у світі після «холодної війни» головним джерелом конфліктів є не ідеологія чи економіка, а культурна ідентичність. Війни майбутнього – це зіткнення вздовж «ліній розлому» між великими цивілізаціями (західна, ісламська, православна, синська тощо). Конфлікт тут розглядається як неминучий наслідок несумісності фундаментальних цінностей. О. Шпенглер у праці «Занепад Європи: нариси морфології світової історії»² розділив поняття культури і цивілізації; для нього культура – це живий організм на стадії розквіту, творчості та духовності, а цивілізація – це «старість» культури, її механічна, технічна та урбанізована фаза. На стадії цивілізації суспільство переходить до боротьби за світове панування та імперіалізму, що й є передвісником фіналу. П. Сорокін розглядав історію як зміну трьох типів культур: ідеаціональна (панування віри та духовності), чуттєва (матеріалізм, задоволення потреб), ідеалістична (гармонійний синтез). Конфлікт виникає в моменти кризи та переходу від одного типу до іншого, коли старі цінності вже не працюють, а нові ще не утвердилися³. Отже, якщо для психологів конфлікт – це внутрішній стан або реакція індивіда, то для культурологів – це «метаболізм» історії. Без протистояння значень і смислів цивілізація стагне.

Конфлікт, як і протиріччя, виявляє найбільш слабкі місця у соціальних відносинах, указує на поділ інтересів між різними групами людей, є проявом усвідомленої, обміркованої суперечності між протилежними (відмінними) за інтересами сторонами, які готові здійснити відповідні дії. Тож соціальний конфлікт є реальною боротьбою між діючими людьми або групами, незалежно від того, які витоки цієї боротьби та засоби, що мобілізують кожну зі сторін (за Е. Гідденсом⁴).

¹ Див.: Huntington S. P. The clash of civilizations and the remaking of world order. New York: Simon & Schuster, 1996. 367 p.

² Див.: Spengler O. Der Untergang des Abendlandes : Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte. München: C. H. Beck, 1980. xv, 1249 S.

³ Див.: Філософія історії: підруч. для вищ. шк. Харків: Прапор, 2006. С. 258–260.

⁴ Див.: Giddens A. Central problems in social theory : action, structure, and contradiction in social analysis. Berkeley: University of California Press, 1979. 294 p.

Конфлікт – це результат соціального напруження, яке виникло через незадоволення базових потреб людини і соціальних груп, уважав американський соціолог Питирим Сорокін. Кожний конфлікт, на його думку, характеризується дефіцитом щодо потреб і намаганням знайти засоби для їх задоволення¹. Конфлікт виникає тоді, коли пригнічуються головні людські інстинкти: харчовий, самозбереження, власницький, кожен із яких може бути причиною революції. Конфлікт – це результат соціальної нерівності між людьми. Глибокий суспільний конфлікт можна відвернути тоді, вважає Сорокін, коли ті, хто утримує владу, визнають потреби різних соціальних верств і знаходять засоби їх задоволення або компенсації, підтримуючи соціальну нерівність на рівні соціальної норми. Становище людей та рівень їх соціальних вимог визначаються не довічними інстинктами, а зіставленням з іншими людьми.

Масштабні конфліктні ситуації свідчать про протікання в суспільстві дезорганізуючих процесів, короткочасну чи тривалу дезінтеграцію важливих суспільних інститутів, які забезпечують соціальну стабільність цього суспільства чи спільноти. Тому дезорганізацію вважають однією з головних причин соціальних конфліктів, яка має об'єктивний характер. Під дезорганізацією розуміють стан суспільства, що характеризується виходом виробничих (зупинка підприємств, безробіття), економічних (інфляція, заборгованість по заробітній платі), соціальних (поглиблення нерівності між різними соціальними прошарками), політичних (криза влади, сепаратистські тенденції, воєнні конфлікти), ідеологічних (боротьба старих та нових ідеологій, повна деідеологізація) процесів за межі чинних у суспільстві норм, що серйозно загрожує встановленому ходу процесів колективного життя.

Отже, врешті-решт конфлікти в сучасному суспільстві є засобом породження і прояву об'єктивно існуючих соціальних суперечностей. Виникнення конфлікту нерозривно пов'язане із розвитком протиріч: назрівання і розв'язання конфлікту веде до руйнування суперечливої єдності, коли одночасно виникає нова якість відносин;

¹ Див.: Sorokin P.A. The sociology of revolution. New York: H. Fertig, 1967. 428 p.

а розгортання конфлікту відображає кульмінаційну фазу боротьби реальних протилежностей.

У цілому ж виникнення та розвиток конфліктів обумовлені дією двох груп причин – об'єктивних та суб'єктивних. До об'єктивних причин конфліктів можна віднести ті обставини соціальної взаємодії людей, які призвели до зіткнення їхніх інтересів, думок, цінностей. Об'єктивні причини головним чином обумовлюють виникнення передконфліктної ситуації обстановки – об'єктивної складової конфлікту. Суб'єктивні ж причини конфліктів пов'язані з тими індивідуальними психологічними особливостями опонентів, їх мотивацією, що веде до обрання ними саме конфліктного, а не іншого способу розв'язання суперечності, що склалася. Немає жодного конфлікту, який би тією чи іншою мірою не був обумовлений комплексом суб'єктивних та об'єктивних причин.

Слід підкреслити, щоб соціальний конфлікт став реальністю, необхідна реальна взаємодія сторін – суперників; отже, для виникнення і розвитку конфлікту мають діяти три основні чинники: 1) наявність об'єктивних передумов конфлікту, що означають більш-менш значне утискання корінних інтересів, потреб і прав індивідів, об'єднаних у соціальну групу, з боку іншої соціальної групи, яка зосереджує у своїх руках основні багатства суспільства, механізми їх розподілу, владу тощо; 2) усвідомлення пригнобленими соціальними групами протилежності своїх корінних інтересів з інтересами панівної еліти; 3) активна соціальна дія пригнічених і знедолених, спрямована на втілення в життя своїх корінних інтересів через пряме соціальне зіткнення з інтересами тих, хто володіє багатством, владою та іншими благами.

Сучасна конфліктологія визначає такі об'єктивні причини конфліктів¹.

¹ Див.: Андріянова Ю. В. Причини та чинники виникнення конфліктів в органах місцевого самоврядування. *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 3. С. 308–315; Краснова Н. П. Краснова Н. П. Причини конфліктів у діловому спілкуванні. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2013. № 1. С. 18–26; Осіпова М. Ю. Причини етнонаціональних конфліктів та шляхи їх подолання. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2006. Вип. 25. С. 89–94 та ін.

Природне зіткнення значущих матеріальних і духовних інтересів людей у процесі їх життєдіяльності. Люди постійно спілкуються, вирішують численні проблеми, і в процесі взаємодії їхні інтереси час від часу можуть перетинатися – це зіткнення інтересів, яке практично не залежить від їхніх волі та бажання, і створює об'єктивну основу можливих конфліктних ситуацій.

Нестача значущих для нормальної життєдіяльності людей матеріальних і духовних благ. Навіть у ринковій економіці суспільство відчуває певні дефіцити, що помітно впливає на життя людей та характер конфліктів між ними: розподіл премій і житла, різниця в зарплаті, закордонні відрядження, нестача інших матеріальних і духовних ресурсів є об'єктивно конфліктною ситуацією.

Слабка розробленість правових та інших нормативних процедур із розв'язання соціальних протиріч, що виникають у процесі взаємодії людей. Наприклад, у нашій країні не розроблені ефективні, відомі, стандартні, неконфліктні засоби захисту підлеглих від свавілля керівників. У більшості конфліктних ситуацій вони вимушені поступатися, рідше – йдуть на конфлікт.

Рівень життя багатьох українців. Ця об'єктивна причина пов'язана з матеріально-побутовою невлаштованістю, нестачею фінансових коштів для задоволення елементарних потреб родини. Очевидно, що бідна, зубожіла, невлаштована людина, її сім'я є більш конфліктними порівняно з тими, перелічені проблеми яких успішно вирішуються.

Структурно-організаційні причини конфліктності полягають у невідповідності структури та форм організації вимогам тієї діяльності, яка тут здійснюється. Якщо керівництво організації, установи не пристосує достатньо гнучко її структуру до вимог діяльності, тим більше в ній виникатиме конфліктів.

Функціональні причини конфліктів викликані неоптимальністю функціональних зв'язків організації із зовнішнім середовищем, між структурними елементами організації чи окремими працівниками. Будь-яка організація є елементом системи вищого порядку. Її ефективна робота неможлива без налагоджених функціональних зв'язків

із зовнішнім середовищем. Зовнішні функціональні зв'язки організації повинні максимально відповідати поставленим завданням і забезпечувати їх виконання. Порушення цих зв'язків веде до конфліктів.

Ситуативно-управлінські причини конфліктів обумовлені помилками або порушеннями, яких припускаються керівники та підлегли у процесі вирішення управлінських та інших завдань. Прийняття помилкового або хибного управлінського рішення створює потенційну конфліктну ситуацію між авторами рішення та його виконавцями. Не можна оминати й таку проблему, як складна ситуація в житті людини – це кризові обставини, що викликані об'єктивним порушенням відповідності між вимогами діяльності, можливостями людини й умовами оточення, які породжують у людини психічну напруженість, навіть стрес.

Крім названих, існує ще ціла група об'єктивних причин, вплив яких на конфліктність людини ще потребує наукових досліджень. До них можна віднести помітні відхилення від екологічних нормативів у навколишньому середовищі перебування людей, відхилення в характеристиках електромагнітного поля, викликані активністю Сонця або технічними пристроями тощо.

До суб'єктивних причин конфліктів належать ті, що обумовлені фактом включення людей до соціальних груп, їх особистісними позиціями та прагненнями, суб'єктивістськими установками і пов'язані насамперед з особливостями соціальної взаємодії¹. Досвід конфліктних стосунків виявляє декілька типових причин, що мають соціально-психологічний характер.

Викривлення чи втрата інформації в процесі міжособистісної та міжгрупової комунікації. Невірне розуміння одне одного може бути основною причиною конфліктів або ускладнювати розв'язання соціальних суперечностей, що виникли за інших причин.

Незбалансована «рольова» взаємодія людей. У ситуації міжособистісного суперництва людина або обидва індивіди можуть грати не ті «ролі», на які очікує партнер по взаємодії.

¹ Див.: Конфліктологія: навч. посіб. / Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік та ін. Харків: Право, 2012. С. 38–39.

Розбіжність позицій, викликана різним підходом до проблеми, а не дійсною різницею в поглядах на певний факт. Як ілюстрація до цього може бути використана відома притча «про слона та п'ятьох сліпців», які помацали різні частини тіла тварини і дійшли різних висновків про те, на що схожий слон. Перемогла точка зору сліпця, який виявився найвищим, встиг помацати вухо і стверджував, що слон схожий на аркуш пергаменту. Причина розбіжностей тут не в тому, що інші сліпці були неправі, а в тому, що кожен з них оцінював тільки частину слона і не розумів, що його правда становить тільки частину загальної правди.

Вибір різних засобів оцінювання результатів діяльності та особи один одного. Основу певної оцінки становить порівняння. Оцінюючи інших, людина бере за основу оцінювання те, що їм не вдалось зробити порівняно з ідеалом, нормою чи метою діяльності інших людей, які виконали таку саму роботу відмінно. Свої результати особа оцінює порівняно з тими людьми, які виконали таку саму роботу гірше. Отже, та ж сама робота, залежно від способів оцінювання, може бути оцінена по-різному і протилежним чином. Це призводить до конфліктів.

Існує ще ціла низка суб'єктивно-психологічних причин міжособистісних і групових конфліктів: внутрішньогруповий «фаворитизм» (перевага одних членів над другими усередині своєї групи на суб'єктивній підставі); надмірно конкурентний характер взаємодії між людьми та групами; прагнення особистої влади; неготовність людини до корекції своїх позицій через протиставлення позиціям інших; нездатність до консенсусу; бажання одержати від людей більше, ніж їм віддавати; психологічна несумісність індивідів тощо.

Нарешті, особистісні причини конфліктів, пов'язані головним чином з індивідуально-психологічними особливостями учасників конфліктів, обумовлені специфікою психічних процесів, які виникають при взаємодії людей між собою та з навколишнім середовищем.

Суб'єктивна оцінка поведінки партнера як неприпустимої. Під час соціальної взаємодії у людини існує певний діапазон варіантів очікуваної поведінки, діяльності з боку партнера по взаємодії. Ха-

раakter такої поведінки залежить від індивідуально-психологічних особливостей людини, її психічного стану, ставлення до конкретного партнера, особливостей актуальної ситуації взаємодії. Якщо реальна поведінка партнера є бажаною або допустимою, то взаємодія продовжується безконфліктно. Небажана поведінка може призвести до створення передконфліктної ситуації, а неприпустима – до конфлікту.

Психологічні домінанти поведінки особистості, тобто її ціннісні орієнтації, цілі, ідеали, мотиви, інтереси. Ціннісні характеристики у людей завжди відносні: деякі «гинуть за метал», а інші – за ідею. Ця розбіжність особистісних сенсів і значень є однією з головних причин конфліктів і визначає лінію поведінки людини в конфлікті, її стратегію і тактику.

Недостатня психологічна стійкість до негативного впливу на психіку через стресові чинники соціальної взаємодії. Конфліктна ситуація – це складна для особистості ситуація соціальної взаємодії. До конфлікту призводить саме непідготовленість людини до ефективних дій за таких умов. Вона може мати деякі уявлення щодо засобів безконфліктного виходу із передконфліктних ситуацій, але не мати навичок їх використання на практиці.

Погано розвинута здібність до емпатії, тобто до розуміння емоційного стану іншої людини, до співчуття. Оцінка поведінки особи, яка не розуміє почуттів та емоцій партнера по взаємодії, є небажаною і може викликати конфліктну реакцію.

Неадекватний рівень домагань також сприяє виникненню міжособистісних і внутрішньоособистісних конфліктів. Завищена, неадекватна самооцінка, як правило, викликає негативну реакцію з боку оточення. Занижена самооцінка особистості має наслідками посилену тривожність, невпевненість у своїх силах, тенденцію уникати відповідальності тощо.

Акцентуації характеру. Вони виявляються в надмірному прояві окремих рис характеру (або їх поєднанні в конкретної людини) і є крайніми варіантами норми, що інколи межують із психопатіями. Найбільш конфліктогенними вважають носіїв такого темпераменту, як холерик, сангвінік і меланхолік (на відміну від флегматика).

Установки особистості, що утворюють так звані «ідеальні» типи індивідуальності. Причиною конфліктів у цьому випадку може бути протиріччя між різними ідеальними типами, якщо вони виражені надто яскраво. Наприклад, взаємодія «теоретичної» людини з «економічною» вже від початку містить ризик конфлікту через протилежні внутрішні життєві спрямування. Для «теоретичної» людини процес її діяльності є самоціллю; її переживання відірвані від реального буття, вона живе мовби поза реальним часом та простором. «Економічна» ж людина в усьому шукає користь, для неї все стає засобом покращити реальне життя, отримати максимальну вигоду. Зрозуміло, що під час взаємодії таких типів дуже важко розраховувати на безконфліктні відносини.

Стрес як реакція організму на вплив зовнішніх обставин у конфліктологічному аспекті грає двоїсту роль. Якщо людина через особливості власної нервової системи не є психологічно стійкою до стресових ситуацій, у ній починають накопичуватись негативні емоції, що може призвести до появи стресу. Під час стресу людина стає «конфліктогеном» як для самої себе (бо в неї посилюється внутрішній розлад), так і для свого оточення. І водночас стрес є наслідком конфлікту, бо напруженість, тривожність, неспроможність людини адекватно реагувати й оцінювати події виникають через конфліктні стосунки з оточенням. Таким чином, стрес стає чинником, що викликає конфліктну взаємодію.

Вказані причини виникнення конфліктів зустрічаються найчастіше, але вони не вичерпують загального переліку чинників, що ведуть до виникнення і загострення конфліктів на соціальному й особистісному рівнях¹.

¹ Див.: Дідовець І., Войтенко А. Причини та шляхи вирішення конфліктів у колективі call-центру. *Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Сер.: Економіка і управління*. 2015. Вип. 32. С. 225–234; Савойська С. Причини виникнення та сутність мовно-політичних конфліктів: теоретичні засади осмислення. *Українознавчий альманах*. 2012. Вип. 8. С. 229–231; Салиенко О. О. Природа та причини конфліктів між законодавчою та виконавчою владою в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 1. С. 94–99 та ін.

Конфлікт є результатом розбіжності цілей та інтересів людей (нормативно-ціннісний підхід Е. Дюркгайма, Т. Парсонса). Соціальний конфлікт виникає тоді, коли дві або більше сторони переконані в тому, що цілі їх діяльності несумісні. Ця точка зору є найбільш узагальненою, адже в будь-якому визначенні конфлікту наявне питання про несумісність інтересів, цілей, боротьбу за життєві ресурси тощо.

Конфлікт є не тільки процесом, а й особливою системою. Структура конфлікту розуміється як сукупність стійких зв'язків, що забезпечують його цілісність, тотожність самому собі, відмінність від інших явищ соціального життя, без яких він не може існувати як динамічно взаємозв'язана цілісна система і процес. До структури конфлікту входять декілька основних елементів.

Учасники конфлікту – особи, що мають різний ступінь участі в конфлікті: від безпосередньої протидії до стороннього впливу на перебіг конфлікту. Виділяють декілька груп учасників: основні учасники конфлікту (протидіючі сили) – це його суб'єкти, які безпосередньо вчиняють активні (наступальні або захисні) дії один проти одного. Деякі автори вводять також поняття опонента, що в перекладі з латини означає «той, що заперечує»; супротивника; групи підтримки (практично в будь-якому конфлікті за опонентами стоять сили, які представлені окремими індивідами, групами тощо); інших учасників (особи, які здійснюють епізодичний вплив на хід і результат конфлікту). Крім безпосередньо протидіючих сторін учасниками конфлікту стають і такі «фігури», як підбурювачі й поплічники, а також радники, прихильники і свідки, які самі не задіяні в протидіючості тих суб'єктів, що конфліктують між собою. Усі ці особи (інколи організації) також є елементами системи конфлікту.

Предмет конфлікту – це об'єктивна або уявна проблема, що є підґрунтям конфлікту. Це те протиріччя, через яке сторони вступили в протидію. За природою протиріччя поділяють на: а) внутрішні (виражаються в зіткненні інтересів усередині групи, організації, спільноти чи суспільства в цілому) і зовнішні (виникають між двома або декількома відносно самостійними соціальними системами);

б) антагоністичні (виражаються в такому конфлікті, учасники якого мають непримиренно ворожі інтереси) і неантагоністичні (допускають узгодження, «примирення» інтересів опонентів); в) основні (відіграють вирішальну роль у виникненні й розвитку конфлікту і характеризують взаємодію між його основними учасниками) і неосновні (супроводжують конфлікт); г) об'єктивні (обумовлені об'єктивними чинниками – такими явищами і процесами, які не залежать від волі й свідомості людей) і суб'єктивні (обумовлені причинами, що залежать від свідомості й волі людини).

Об'єкт конфлікту розглядають як причину або привід для конфлікту. Щоб стати об'єктом конфлікту, елемент матеріальної, соціальної або духовної сфери має перебувати на перетині особистих, групових, суспільних або державних інтересів суб'єктів, які прагнуть контролю над ним. Він має основні характеристики: а) під об'єктом конфлікту розуміють ту цінність, стосовно якої виникає зіткнення інтересів учасників конфлікту; б) об'єктами конфлікту можуть бути цінності різного виду: матеріальні, духовні, загальнолюдські, національні, політичні, статусні, ресурсні, релігійні тощо; в) об'єкт конфлікту не існує безвідносно до його суб'єктів, навпаки, він завжди пов'язаний із суперечливими інтересами учасників спору; г) об'єкт конфлікту має релятивістський характер, що впливає з попереднього положення; д) об'єкт конфлікту завжди є в обмеженій (дефіцитній) кількості, тому нездатний одночасно задовольнити обидві сторони конфлікту; е) об'єкт конфлікту може бути явним або латентним; ж) об'єкт може бути технічно або юридично подільним (що сприяє компромісу) або абсолютним (неподільним); з) можливість або неможливість компенсації об'єкта іншим еквівалентом визначає гостроту протистояння; и) у процесі ескалації конфлікту первинний об'єкт може втрачати значущість, поступаючись місцем символічним або статусним цінностям.

«Інформаційні моделі» конфлікту, що склались в уявленнях основних і другорядних учасників. Під «інформаційною моделлю» конфлікту розуміється суб'єктивна картина такої ситуації, що складається в психіці кожного опонента і містить їхні уявлення:

щодо самих себе (мету, мотиви, цінності, можливості тощо); щодо протилежної сторони (її мету, мотиви, цінності, можливості тощо); кожного учасника про те, як його сприймає інший; про середовище, у якому складаються ці відносини. Людина не просто реагує на ситуацію, а «визначає» її, одночасно «визначаючи» себе в цій ситуації, і тим самим вона створює, «конструює» конфліктну ситуацію. Ступінь відповідності «образу» конфліктної ситуації реальності може бути різною, що дозволяє виділити чотири варіації: а) конфліктна ситуація об'єктивно існує, але не усвідомлюється, психологічно не сприймається учасниками (конфлікту нібито не існує); б) конфліктна ситуація об'єктивно існує, і сторони сприймають її як конфлікт, проте з тими або іншими суттєвими відхиленнями від дійсності (випадок неадекватно сприйнятого конфлікту); в) об'єктивна конфліктна ситуація відсутня, але відносини сторін помилково сприймаються ними як конфліктні (випадок «помилкового» конфлікту); г) існує реальна конфліктна ситуація, що за головними характеристиками об'єктивно сприймається учасниками (цей випадок є адекватно сприйнятим конфліктом); д) частково сприйнятий конфлікт: коли сторони усвідомлюють наявність суперечності, але мають кардинально різні уявлення про її об'єкт (наприклад, один думає, що конфлікт через гроші, а інший – що через неповагу); е) зміщений конфлікт: коли справжня причина усвідомлюється як конфлікт, але агресія спрямовується на інший об'єкт або суб'єкт (пошук «цапа-відбувайла»).

Зрештою, під час аналізу конфлікту необхідно враховувати умови, у яких перебувають і діють його учасники, тобто мікро- і макросередовище, де відбувається конфлікт. Цей підхід дозволяє розглядати конфлікт не як ізольовану систему, а як детерміновану соціальну ситуацію, до якої залучається не тільки найближче оточення людини, але й соціальна група, до якої вона належить.

Крім природи конфлікту та його структури необхідно визначити межі конфліктного інциденту, тобто його зовнішні контури в просторі і часі. У визначенні меж конфлікту слід виокремити три аспекти: просторовий, часовий та внутрішньосистемний.

Просторові межі визначаються територією, на якій протікає конфлікт. Вони можуть бути мінімальними (наприклад, квартира) або мати глобальний масштаб (планета у світовій війні). Чітке визначення просторових меж конфліктів особливо важливе для міжнародних відносин, адже вони пов'язані з територією держав-учасниць. Схоже завдання виникає і в міжнаціональних конфліктах, коли необхідно чітко визначити територіальні межі зон конфлікту для здійснення превентивних або розв'язуючих заходів (наприклад, Нагірний Карабах, Придністров'я, Чечня, Косово).

Часові межі – це тривалість конфлікту, фіксація його початку і закінчення. Від того, чи вважаються конфлікти початковими, подовженими або закінченими, залежить експертна оцінка дій його учасників у той або інший момент часу. Особливо це важливо для того, щоб правильно визначити роль і відповідальність осіб, які приєдналися до конфлікту. Початок конфлікту визначають об'єктивними (зовнішніми) актами дій, спрямованими проти іншого учасника боротьби, за умови, що останній усвідомлює цю поведінку як спрямовану проти нього та протидіє. Закінчення конфлікту є неоднозначним: він може бути вичерпаний (наприклад, за примиренням сторін); може припинитися через вихід однієї зі сторін із боротьби або внаслідок її знищення (під час війни, під час вчинення злочину); можливе припинення конфлікту внаслідок втручання «третьої» сили – так нерідко завершуються кримінальні і міжнародні конфлікти.

Доцільно визначити і внутрішньосистемні межі конфлікту. Будь-який конфлікт відбувається у певній обумовленій системі, чи то держава, професійна група, родина тощо. Конфлікт між сторонами, що входять до однієї системи, може бути досить глибоким і всеохопним або частковим, обмеженим. Так, конфлікт у родині зачіпає не тільки членів однієї сім'ї, але й інших родичів. Межі системи залежать від того, наскільки широке коло учасників буде до неї включено. Загострення міждержавних відносин загрожує не тільки поширенням на територіальні претензії, а й ескалацією в політичну, соціальну, міжнаціональну площину. У таких конфліктах беруть участь досить широкі верстви суспільства. Отже, системні межі конфлікту необхідно

виявляти для здійснення впливу на процес, щоб запобігти руйнуванню системи.

Сучасні суспільства перенасичені конфліктами, які, з одного боку, завершуються компромісами, а з другого – призводять до соціальних вибухів. Тому велику значущість має проблема чинників, які в сукупності ведуть до того або іншого рівня інтенсивності або гостроти соціального конфлікту. Особливу роль у загостренні конфліктних відносин відіграє усвідомлення учасниками конфлікту своїх корінних інтересів. Із точки зору гостроти конфліктних дій визначальну роль відіграють глибина і важливість основних інтересів – політичних, економічних, ідеологічних, що розділяють учасників конфлікту на протиборчі сторони. Чим глибше протилежність інтересів у певній системі відносин (наприклад, ринковій), тим гострішими є соціальні конфлікти, що визрівають.

Також гострота і масштабність конфлікту багато в чому залежить від міри застосування насильства у протиборстві сторін. Щодо цього найбільш переконливо свідчать громадянські війни. Дуже гострими і масштабними стають конфлікти, якщо в них протистоять системи цінностей, ідей, ідеологій, моральних чи релігійних норм. Тут досягти компромісу важко, бо предметом конфлікту є фундаментальні засади суспільного життя.

Для пояснення функцій соціального конфлікту слід передусім звернутися до самого поняття. У суспільних науках поняття «функція» (лат. *functio* – здійснення, виконання) означає значення і роль, яку певний соціальний інститут або приватний процес виконує щодо потреб соціальної системи більш високого рівня організації. Відповідно до цього, під функцією конфлікту слід розуміти ту роль, яку виконує конфлікт стосовно суспільства і його різних структурних утворень – соціальних груп, організацій та індивідів¹.

Розрізняють явні та латентні (приховані) функції конфлікту. Явні функції конфлікту характеризуються тим, що його наслідки збігаються з метою, яка проголошувалася і переслідувалася суб'єктами

¹ Див.: Копайгора І.І. Функції і структура соціального конфлікту. *Форум права*. 2009. №3. С. 342–346.

конфлікту. Латентні функції є такими, коли наслідки конфлікту виявляються лише з часом, є взагалі несподіваними і певною мірою відрізняються від намірів і цілей, раніше проголошених учасниками конфлікту. Явні й латентні функції конфлікту можуть бути як негативними, так і позитивними, тобто мають подвійний характер, бо будь-який конфлікт виконує як конструктивну, так і деструктивну функцію. До конструктивних функцій конфлікту (щодо головних учасників) можна віднести: повне або часткове усунення протиріччя, що виникає через недосконалість організації діяльності, помилки в управлінні, недобросовісність окремих працівників тощо; висвітлення невирішених питань, фактів недостатньої діловитості й порядності; конфлікт дозволяє глибоко оцінити індивідуально-психологічні особливості людей, що беруть у ньому участь, тестує їхні ціннісні орієнтації, відносну силу мотивації, спрямованої на протидію; виявляє психологічну стійкість до стресових чинників складної ситуації; дозволяє послабити психологічну напруженість в групі – реакцію учасників на конфлікт; конфліктна взаємодія знімає попередню емоційну напруженість людини, інколи веде до зниження інтенсивності негативних емоцій; є джерелом розвитку особистості й міжособових відносин – розширює сферу і способи взаємодії людини з оточенням; надає соціальний досвід із розв’язання складних ситуацій, може поліпшити якість індивідуальної діяльності; відстоювання справедливих цілей у конфлікті підвищує авторитет опонента серед оточення, тобто це засіб самоствердження особистості, формування її активної позиції у взаємодії з оточенням, тому визначається як конфлікт становлення і соціалізації.

Конструктивні функції конфлікту (щодо соціуму) полягають у наступному: він є засобом активізації соціального життя групи або суспільства, є джерелом розвитку; підтримує соціальну активність людей, сприяє запобіганню застою; висвітлює невирішені проблеми в діяльності групи; є інструментом превентивного згортання небажаної поведінки (завдяки конфлікту керівник і група можуть регулювати поведінку окремих осіб); зондує громадську думку, колективні настрої, соціальні настанови; актуалізує гуманіс-

тичні й демократичні цінності; може сприяти появі більш сприятливих умов, до яких легше адаптуються члени колективу; здатний виконувати функцію об'єднання групи перед зовнішніми труднощами (К. Кемпбелл – група набуває якісно нового стану); сприяє пошуку ефективного вирішення проблем у колективі, орієнтованих на творчу діяльність; оптимізує міжособові відносини після конфлікту, що сприятливо впливає на «клімат» у колективі (сприяє більш доброзичливій обстановці, емпатії тощо); запобігає повному розриву соціальних зв'язків через своєчасне вираження антагоністичних почуттів; сприяє створенню нових інститутів (комітетів, правил, процедур), які регулюють життя колективу в майбутньому; посилює усвідомлення членами групи своєї єдності та специфіки порівняно з іншими спільнотами.

Деструктивні функції конфлікту відбиваються на його основних суб'єктах таким чином: виражений негативний вплив на психічний стан учасників; застосування психічного і фізичного насильства (наслідки ескалації конфлікту); він супроводжується стресом, різко зростає вірогідність захворювань (особливо серцево-судинних й інших хронічних порушень функціонування організму); виснаження особових ресурсів унаслідок конфлікту – матеріальних, духовних і життєвих сил; деструкція системи міжособових відносин, що склалися між суперниками раніше; ворожість щодо іншої групової сторони, яка виявляється в порушенні колишніх зв'язків; формується брутальний «образ ворога», який сприяє створенню негативної установки щодо опонента, готовності діяти йому на шкоду; згубне віддзеркалення щодо ефективності професійної діяльності опонентів (страждає якість праці), після зіткнень опоненти не завжди можуть працювати продуктивно; у соціальному досвіді закріплюється силовий спосіб розв'язання проблеми: перемога за допомогою насильства може стати стереотипом дій у ситуаціях кризової взаємодії; негативний вплив на розвиток особистості – поразка у конфлікті може сприяти формуванню в людини невіри у справедливість, переконання, що «сильний завжди правий», безнадії відносно впроваджень у колективі якихось інновацій; деструктивний вплив поширюється

на «непричетних» членів групи, руйнуючи загальний психологічний клімат; втрата здатності сприймати нову інформацію, що не вкладається в схему протистояння; підриг авторитету формальних і неформальних норм, правил та керівництва, оскільки вони виявилися неспроможними запобігти деструкції.

Деструктивні функції конфлікту можуть вливати на соціум як драматично, так і частково негативно: конфлікт супроводжується руйнуванням традицій спілкування, взаємозв'язків у колективі; негативно впливає на стосунки в колективі та його соціально-психологічний клімат; він послаблює ціннісно-орієнтаційну єдність групи, знижує її згуртованість; відбувається «деіндивідуалізація» взаємного сприйняття суб'єктів конфлікту, одне одного визначають за принципом «Ми↔Вони»; якість спільної діяльності колективу (установи) погіршується, коли конфлікт виявився надмірно тривалим чи занадто повільно затухає, або своєї цілі досягнув опонент, який не мав законних прав тощо; формується групова установка щодо прийнятності насильницьких, примусових дій – успіх застосування насильства у відстоюванні інтересів групи ніби то «амнітує» її від наслідків його використання; це також може сприяти формуванню деструктивного лідерства у групі, через зацікавленість того, хто здатен грати цю роль у конфліктній ситуації.

Усвідомлення суперечливої природи конфлікту – його здатності бути як рушійною силою розвитку, так і інструментом деструкції – зумовлює необхідність його чіткого структурування. Оскільки конфлікт є багатогранним явищем, для глибокого розуміння його природи та вибору ефективних методів управління важливо перейти до класифікації конфліктів, яка дозволяє систематизувати їх за суб'єктами, сферами виникнення, масштабами та характером протікання.

Класифікація – науковий метод, що полягає в роз'єднанні всієї безлічі досліджуваних об'єктів і подальшому їх об'єднанні в групи на основі певних ознак. Наявність, відсутність або ступінь вираженості ознак є критерієм віднесення об'єкта до тієї або іншої класифікаційної групи. Класифікація конфліктів необхідна для порівняльно-

го вивчення їхніх істотних ознак, зв'язків, функцій, відношень, рівнів організації тощо; її основне завдання – з'ясувати ті системні ознаки, які вже об'єктивно існують у всій безлічі конфліктів. Основні види класифікацій.

Типологія: її основу становить істотна ознака конфлікту – це найбільш цінний і складний вид класифікації. У результаті типології виділяють ряд типів конфліктів. Окремий тип є одиницею розрізнення безлічі конфліктів за вибраною підставою класифікації.

Систематика: зведення у певну систему наших уявлень про сукупність конфліктів. Критерієм класифікації є істотна, але конкретна ознака конфліктів, що дозволяє виокремити типи. Наукою створені окремі систематики конфліктів, але повної, узагальненої систематики всіх конфліктів поки що не існує.

Одна з істотних ознак конфлікту – характер і особливості сторін, що беруть участь у зіткненні. Від того, ким представлені конфліктуючі сторони, залежать характеристики видів соціальних конфліктів. Міжособистісні конфлікти – це зіткнення інтересів двох людей або конфлікт між групою та особою. Середні соціальні групи за кількісним складом займають проміжну позицію між малими і великими. Міждержавні конфлікти – це боротьба між двома державами або їх коаліціями. Може також виникнути конфлікт між однією країною і групою держав.

Найважливіша ознака конфлікту – це характер потреб людини, через незадоволення яких вона йде на конфронтацію. За теорією А. Маслоу¹, потреби можна ієрархічно згрупувати: фізіологічні; соціальні; безпекові; у визнанні; самовираження (згідно з ними виникають відповідні конфлікти). У разі незадоволення (або блокування) будь-якої потреби людина спроможна піти на конфронтацію; і відповідно до більш загальної градації потреб конфлікти типологізують на матеріальні, соціальні та духовні.

Можна запропонувати таку класифікацію конфліктів (див. табл. 1).

¹ Див.: Maslow A. H. Motivation and personality. New York: Harper, 1954. xiv, 411 p.

Таблиця 1

Класифікація конфліктів

Критерії класифікації	Види конфліктів	Загальна характеристика
Сфера прояву конфлікту	Економічні	В основі – економічні протиріччя
	Політичні	В основі – політичні протиріччя
	Ідеологічні	В основі – несумісність поглядів
	Соціальні	В основі – протиріччя соціальної сфери
	Правові (юридичні)	В основі – правові спори
	Етнічні (національні)	В основі – міжетнічні протиріччя
	Релігійні	В основі – несумісність релігійних поглядів
	Екологічні	В основі – проблеми забруднення навколишнього середовища, його збереження
	Сімейно-побутові	В основі – сімейні суперечності
Ступінь тривалості і напруженості конфлікту	Бурхливі і швидкоплинні	Виникають на основі індивідуальних, психологічних особливостей особи; відрізняються агресивністю і крайньою ворожістю суперників
	Гострі і тривалі	Виникають за наявності глибоких суперечностей, антагонізмів
	Слабовиражені та повільні	Пов'язані з негострими колізіями або з пасивністю однієї зі сторін
	Слабовиражені і швидкоплинні	Пов'язані з поверхневими причинами і мають епізодичний характер
Суб'єкти конфліктної взаємодії	Внутрішньоособові	Ґрунтуються на зіткненні протилежно спрямованих мотивів осіб
	Міжособові	Суб'єктами конфлікту є два індивіди
	Конфлікти «індивід – група»	Суб'єктами конфлікту є, з одного боку, особа, а з другого – група (мікрогрупа)
	Міжгрупові	Суб'єктами конфлікту є малі (мікрогрупи) й середні соціальні групи
	Міжнародні	Суб'єктами конфлікту є держави або міжнародні блоки

Кінець табл. 1

Критерії класифікації	Види конфліктів	Загальна характеристика
	Мультисуб'єктні	Суб'єктами конфлікту є багато сторін з різними інтересами
Соціальні наслідки	Конструктивні	В основі – об'єктивні протиріччя. Сприяють прогресуванню соціальної системи, організації, групи тощо
	Деструктивні	В основі, як правило, суб'єктивні причини. Створюють соціальну напруженість, ведуть до руйнування соціальної системи
Предмет конфлікту	Реалістичні (дійсні)	Мають чіткий предмет і об'єкт конкуренції
	Нереалістичні (безпредметні)	Суб'єкти конфлікту не мають реально-го предмета суперечки або керуються ірраціональними мотивами, які фанатично й принципово відстоюють

Залежно від типу суперечностей конфлікти поділяють на ті, що виникли в результаті антагонізмів та унаслідок дії неантагоністичних протиріч. Важливою характеристикою конфлікту є гострота взаємної протидії сторін, що беруть у ньому участь. У західній конфліктології це визначається поняттям інтенсивності конфлікту; за цим критерієм виділяють конфлікти низької, середньої і високої інтенсивності. Конфлікт низької інтенсивності – це суперечка між опонентами; а конфлікт щонайвищої ефективності може завершитися фізичним знищенням однієї зі сторін. Американський дослідник Р. Даль класифікує соціальні конфлікти за кількістю сторін, які беруть участь у конфлікті (двосторонні й багатосторонні), та за їх наслідками¹.

Залежно від сфери життєдіяльності людини, у якій відбуваються конфлікти, їх поділяють на економічні, політичні, соціальні, духовні, правові (юридичні), виробничі, трудові, сімейні, побутові та ін. Залежно від співвідношення позитивних і негативних механізмів (за

¹ Див.: Dahl R. A. Modern political analysis. 5th ed. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall, 1991. xii, 157 p.

функціями) конфлікти поділяються на конструктивні, що мають позитивний ефект, і навпаки – деструктивне протистояння з негативними наслідками.

Зрештою, крім загальних класифікацій, розроблені часткові типології, зокрема, пов'язані з причинно-мотиваційними зв'язками. Так, можна розрізняти виробничі конфлікти як реакцію на: перешкоду в досягненні основних цілей трудової діяльності; перешкоду щодо досягнення вторинних цілей, особистого характеру; поведінку, яка не відповідає загальноприйнятим нормам; дії людей у спільній трудовій діяльності, що не корелюють з очікуваннями; міжособистісні конфлікти, які виникають через соціопсихологічну специфіку окремих членів колективу.

Отже, аналіз теоретичних джерел (від Лао-цзи до Р. Дарендорфа) свідчить, що конфлікт є не аномалією чи ознакою занепаду, а «фундаментальним кодом» соціального буття. Він є необхідним інструментом соціальної динаміки, що забезпечує перехід від стагнації (дезорганізації) до нових форм інтеграції. Доведено, що реальність конфлікту визначається не лише об'єктивними суперечностями, а й суб'єктивним «конструюванням» реальності в психіці учасників. Інформаційна модель конфлікту часто є першоджерелом ескалації, де ступінь адекватності сприйняття цілей та мотивів опонента визначає можливість конструктивного розв'язання. Конфлікт виконує подвійну роль у соціумі. З одного боку, він є «запобіжним клапаном» (за Л. Козером), що виявляє приховані проблеми та стимулює розвиток груп. З другого – за умови неконтрольованої ескалації та дезорганізації інститутів, він набуває деструктивного характеру, руйнуючи психічне здоров'я суб'єктів та стабільність соціальних систем. Складна архітектура конфліктів (за суб'єктами, сферами прояву та ієрархією потреб за А. Маслоу) вказує на те, що кожен «розлом» у суспільстві має унікальну анатомію. Розуміння того, чи є конфлікт двостороннім, чи багатостороннім (за Р. Далем), дозволяє прогнозувати його наслідки як для окремої особистості, так і для цивілізаційних структур у цілому. Конфлікт як «код соціуму» потребує не ліквідації, а фахового «читання» та управління. Стабільність сучасного суспільства залежить не від відсутності розломів, а від здатності перетворювати енергію протистояння на ресурс для інституційного оновлення.

Список використаних джерел

1. Андріянова Ю. В. Причини та чинники виникнення конфліктів в органах місцевого самоврядування. *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 3. С. 308–315.
2. Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т. 1 / Ред. В. Ф. Асмус. Москва: Мысль, 1976. 550 с.
3. Арістотель. Політика / пер. з давньогрецької, авт. передм. О. Кислюк. 3-тє вид. Київ: Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2005. 239 с.
4. Арістотель. Нікомахова етика / пер. [з давньогрец.] проф. Віктора Ставнюка. Харків : VERBA : ТЕРРА ЮА, 2025. 300, [2] с.
5. Гегель Г. В. Ф. Основы філософії права, або природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчук, М. Кушнір. Київ: Юніверс, 2000. 336 с.
6. Герасіна Л. М., Требін М. П., Сахань О. М., Воднік В. Д. Конфліктологія: загальна та юридична : підручник / за заг. ред. Л. М. Герасіної. Харків : Право, 2021. 224 с.
7. Дао де цзин : [трактат] / [пер. з кит. Є. М. Тарнавський]. Харків: Фоліо, 2020. 87 с. URL: https://www.in.yoga/wp-content/uploads/2024/12/dao_de_tszyn.pdf
8. Дідовець І., Войтенко А. Причини та шляхи вирішення конфліктів у колективі call-центру. *Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Сер.: Економіка і управління*. 2015. Вип. 32. С. 225–234.
9. Зиммель Г. Человек как враг. *Психология конфликта*: Хрестоматия / под общ. ред. Н. В. Гришиной. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2008. С. 18–25.
10. Козер Л. Функции социального конфликта / пер.с англ. О. Назарова; общ. ред. Л. Г. Ионин. Москва: Идея-Пресс : Дом интеллектуальной книги, 2000. 208 с.
11. Конфліктологія: навч. посіб. / Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік та ін. Харків: Право, 2012. 128 с.
12. Копайгора І. І. Функції і структура соціального конфлікту. *Форум права*. 2009. № 3. С. 342–346.
13. Краснова Н. П. Краснова Н. П. Причини конфліктів у діловому спілкуванні. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2013. № 1. С. 18–26.
14. Локк Д. Опыт о веротерпимости. *Соч.*: в 3 т. Москва: Мысль, 1988. Т. 3. С. 66–90.
15. Лозовський Б. Геракліт. Найвпливовіший філософ в історії. *Вечірній Київ*. 07.03.2026. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/blog/lozovskyi/21/>

16. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. Москва: Прогресс, 1986. 72 с.
17. Милль Д. С. О свободе. *Антология западноевропейской классической либеральной мысли*. Москва: Наука, 1995. С. 288–392.
18. Осіпова М. Ю. Причини етнонаціональних конфліктів та шляхи їх подолання. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2006. Вип. 25. С. 89–94.
19. Платон. Законы. *Собрание сочинений в 4 т.* Т. 4 / Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи; Авт. ст. в примеч. А. Ф. Лосев; Примеч. А. А. Тахо-Годи. Москва: Мысль, 1994. С. 71–437.
20. Савойська С. Причини виникнення та сутність мовно-політичних конфліктів: теоретичні засади осмислення. *Українознавчий альманах*. 2012. Вип. 8. С. 229–231.
21. Салиенко О. О. Природа та причини конфліктів між законодавчою та виконавчою владою в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 1. С. 94–99.
22. Сунь-цзи. Мистецтво війни / переклад Григорія Латника. Київ: Арії, 2014. 128 с.
23. Тихолаз А. Г. Геракліт: навч. посіб. з історії давньогрец. філос. : для гуманіт. ф-тів. Київ: Абрис, 1995. 158 с.
24. Тойнбі А. Дослідження історії. Том 1: Скорочена версія томів 1–6 Д. Ч. Сомервелла / Пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1995. 614 с.
25. Тойнбі А. Дослідження історії. Т. 2: Скорочена версія томів 7–10 Д. Ч. Сомервелла / пер. з англ. В. Митрофанов, П. Тарашук. Київ: Основи, 1995. 406 с.
26. Требін М. П. Теорія справедливої війни Томи Аквінського. *Глобальний світ і Україна: сучасні виклики та пошук відповідей* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 лют. 2026 р.) / [редкол.: Панфілов О. Ю. (голова), Зінченко О. В., Прудников В. А. та ін.] ; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики ; Харків. асоц. політологів. Харків: Право, 2026. С. 40–46.
27. Філософія: підручник / За заг. ред. проф. Горлача М. І. та проф. Мануйлова Є. М. Харків: ТОВ «Модель Всесвіту», 2001. 664 с.
28. Філософія історії: підруч. для вищ. шк. Харків: Прапор, 2006. 656 с.
29. Berkowitz L. Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation. *Psychological Bulletin*. 1989. Vol. 106, Issue 1. P. 59–73.
30. Confucius. The Analects / translated by Arthur Waley ; with an introduction by Sarah Allan. New York: Knopf, 2000. xxxi, 257 p.

31. Dahl R.A. Modern political analysis. 5th ed. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall, 1991. xii, 157 p.
32. Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society / Translated, rev., and expanded by the author. Stanford: Stanford University Press, 1959. 336 p.
33. Dahrendorf R. Gesellschaft und Demokratie in Deutschland. München: R. Piper, 1965. 516 S.
34. Dahrendorf R. Konflikt und Freiheit. Auf dem Weg zur Dienstklassengesellschaft. München: R. Piper, 1972. 336 S.
35. Dahrendorf R. Der moderne soziale Konflikt. Essay zur Politik der Freiheit. Stuttgart: DVA, 1992. 336 S.
36. Dahrendorf R. Der Wiederbeginn der Geschichte. Vom Fall der Mauer zum Krieg im Irak. München: C. H. Beck, 2004. 350 S.
37. Dante Alighieri. La monarchia. Bologna: Minerva, 1949. 151 p.
38. Dollard J., Doob L. W., Miller N. E., Mowrer O. H., Sears R. R. Frustration and Aggression. New Haven, CT: Yale University Press, 1939. 209 p.
39. Giddens A. Central problems in social theory : action, structure, and contradiction in social analysis. Berkeley: University of California Press, 1979. 294 p.
40. Gumplowicz L. Der Rassenkampf. Sociologische untersuchungen. Innsbruck: Wagner'sche Univ. Buchhandlung, 1909. xv, 432 S.
41. Huntington S. P. The clash of civilizations and the remaking of world order. New York: Simon & Schuster, 1996. 367 p.
42. Ianne M. The Platonic Concept of Peace as a Fundamental Human Right. *Journal of Modern Science*. 2016. Vol. 28, tom 1. P. 155–166.
43. Kant I. Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht. URL: https://philosophie.uni-wuppertal.de/fileadmin/philosophie/PDFs_allg/Seminarmaterialien/Grohmann/Kant_Idee_zu_einer_allgemeinen_Geschichte_in_weltb%C3%BCrgerlicher_Absicht.pdf
44. Kousthupamany K. Philosophy, Peace, and Power: Plato and Aristotle on War. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/philosophy-peace-power-plato-aristotle-war-kirushanthy-kousthupamany-khfx/>
45. Legalism in Chinese Philosophy. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/chinese-legalism/>
46. Lewin K. Field theory in social science: selected theoretical papers / edited by Dorwin Cartwright. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1975. xx, 346 p.
47. Maslow A. H. Motivation and personality. New York: Harper, 1954. xiv, 411 p.
48. Miller N. E. The frustration-aggression hypothesis. *Psychological Review*. 1941. Vol. 48, Issue 4. P. 337–342.

49. Rummel R. J. Marxism, Class Conflict, And The Conflict Helix. *Understanding Conflict and War. Vol. 3: Conflict in Perspective*. URL: <https://www.hawaii.edu/powerkills/CIP.CHAP5.HTM>
50. Saint Augustine of Hippo. The city of God / translated by Marcus Dods. Peabody, Mass.: Hendrickson Publishers, 2009. xix, 804 p.
51. Sanderson D. Soul and Society: Plato's Vision of Harmony. Planksip. February 9, 2025. URL: <https://www.planksip.org/soul-and-society-platos-vision-of-harmony/>
52. Sorokin P. A. The sociology of revolution. New York: H. Fertig, 1967. 428 p.
53. Spengler O. Der Untergang des Abendlandes : Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte. München: C. H. Beck, 1980. xv, 1249 S.
54. St. Thomas Aquinas. Summa theologiae: a concise translation / edited by Timothy McDermott. Westminster, Md.: Christian Classics, 1989. lviii, 651 p.
55. Thomas Aquinas. De regno, on Kingship to the King of Cyprus. URL: <https://laisve.lt/wp-content/uploads/2023/04/Aquitane-De-Regno.pdf>
56. Wang R. R. Yinyang: the way of heaven and earth in Chinese thought and culture. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. xii, 250 p.
57. Ward L. F. Dynamic sociology; or, Applied social science as based upon statical sociology and the less complex sciences: in 2 Volumes. New York: D. Appleton and company, 1883. Vol. 1. xx, 706 p.; Vol. 2. vii, 690 p.
58. Ward L. F. Sociocracy. *The psychic factors of civilization*. Boston, MA: Ginn & Company, 1893. P. 311–331.
59. Xie P.-L. Mozi and Mohism. *Medium*. August 6, 2024. URL: <https://medium.com/illumination/mozi-and-mohism-e5ab6011f5aa>

1.2. Асиметричний світ: війна, бізнес і конкуренція

Шевченко Людмила Степанівна

докторка економічних наук, професорка

заслужена професорка Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

Аналітичний центр сучасної гуманітаристики (м. Харків)

Сучасний світ є асиметричним, сповненим значних ризиків, невизначеності та непередбачуваності. Між державами виникають конфлікти та спалахують війни. Як глобальний «асиметричний шок»

===== Авторський колектив

Алексєєнко Людмила Михайлівна, докторка економічних наук, професорка, професорка кафедри управління та адміністрування, Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту Західноукраїнського національного університету.

Весоловська Марія Кімсанівна, докторка філософії з публічного управління, доцентка, доцентка кафедри менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка».

Герасіна Людмила Миколаївна, докторка соціологічних наук, професорка, Аналітичний центр сучасної гуманітаристики (м. Чернівці).

Дворянов Віктор Петрович, аспірант кафедри публічної політики ННІ «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Ільницька Уляна Вікторівна, кандидатка політичних наук, доцентка, доцентка кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка».

Кононенко Максим Олексійович, аспірант кафедри міжнародного і європейського права, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Кравець Анастасія Юріївна, докторка політичних наук, професорка, професорка кафедри історії та політичної теорії Національного технічного університету «Дніпровська політехніка».

Кротюк Василь Андрійович, кандидат філософських наук, доцент, начальник кафедри психології та педагогіки, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба.

Павлюх Марія Василівна, кандидатка наук із соціальних комунікацій, докторантка кафедри політології та публічного управління, Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Панфілов Олександр Юрійович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри поведінкових наук та військового лідерства, Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Перевалова Людмила Вікторівна, кандидатка філософських наук, доцентка, професорка кафедри права, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».

Попова Наталія Валеріївна, кандидатка філософських наук, доцентка, доцентка кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада, Навчально-науковий інститут філософії, культурології, політології, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Требін Михайло Петрович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин і політичної філософії, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця.

Тулай Оксана Іванівна, докторка економічних наук, професорка, завідувачка кафедри міжнародних відносин та дипломатії, Західноукраїнський національний університет (м. Тернопіль).

Шевченко Людмила Степанівна, докторка економічних наук, професорка, заслужена професорка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Аналітичний центр сучасної гуманітаристики (м. Харків).

Широков Кирило Валерійович, аспірант кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада, Навчально-науковий інститут філософії, культурології, політології, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Наукове видання

Алексесенко Людмила Михайлівна,
Герасіна Людмила Миколаївна,
Кравець Анастасія Юрійвна та ін.

ТРАВМОВАНИЙ СВІТ: СУЧАСНІ КОНФЛІКТИ ТА УПРАВЛІННЯ НИМИ

Монографія

Редактор *Т. О. Чернишова*

Підписано до друку 11.05.2026. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 19. Обл.-вид. арк. 16. Тираж 100 пр. Зам. № 672

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт Плюс»,
вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна,
тел. (097) 445-07-79
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8388 від 16.07.2025